Capitolul X

Semnul lingvistic. Definiție și scurt istoric

După cum menționam mai sus (§ 8), conceptul de semn a fost în mod constant întrebuințat în descrierea și înțelegerea fenomenelor legate de limbajul uman încă de către gînditorii presocratici. În consecință, și știința semnelor este o știință destul de veche. Cea mai răspîndită și, în ordine istorică, prima percepere a conceptului de semn este cea „substituționalistă", cuprinsă în expresia *aliquid pro aliquo*: semnul este ceva care „stă" în loc de altceva, adică un obiect material care substituie în mod simbolic altceva. La majoritatea gînditorilor din Antichitatea greco-romană care s-au exprimat cu privire la problemele limbajului întîlnim, sub o formă sau alta, formularea acestei concepții. Pentru Aristotel, de exemplu, cuvintele sunt s i m b o l u r i a l e r e p r e z e n t ă r i l o r m e n t a l e[1]. Încă și mai clar au formulat această idee gînditorii stoici, a căror concepție a fost rezumată în mod creator de Sf. Augustin (v. *supra*, § 5.4.2). Acest nucleu conceptual „semiologic" al tradiției occidentale se va menține și se va situa chiar în centrul modelului limbajului, așa cum se conturează el în scrierile unor gînditori scolastici precum P e t r u s A b a e l a r d u s (1079-1142), P e t r u s H i s p a n u s (1219-1277), T h o m a s d i n E r f u r t (cca 1300), T h o m a s d e A q u i n o (1225-1274), W i l l i a m O c c a m (1285-1349), pentru a nu-i menționa decît pe cei mai cunoscuți. Dintre definițiile de acest tip ale limbajului, care abundă în scrierile scolasticilor, o citățm pe următoarea:

1. Iată, in extenso, acest important pasaj din opusculul *Despre interpretare* (*Περὶ τῆς ἑρμηνείας – De Interpretatione*, 16a): *Ἐστι μέν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα· καὶ τὰ γραφόμενα τῶν ἐν τῇ φωνῇ [...] ὧν μέντοι ταῦτα σημεῖα πρώρως, τὰ αὐτὰ πᾶσι παθήματα τῆς ψυχῆς· καὶ ὧν ταῦτα ὁμοιώματα, πράγματα ἤδη τὰ αὐτά*: – „Există așadar sunete articulate prin voce care sunt simboluri ale reprezentărilor trezite în suflet, iar cele scrise sunt semne ale celor rostite; și după cum nu toți (oamenii) posedă aceeași scriere, tot așa și sunetele nu sunt aceleași la toți oamenii. Reprezentările sufletești sunt însă aceleași la toți oamenii, la fel cum sunt și lucrurile pentru care reprezentările sufletești sunt niște cópii asemănătoare."

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

Dicitur signum aliquid significare quando supponit vel natum est supponere pro illo[2].

După epoca Renaşterii, filosofi proeminenţi precum R. Descartes, J. Locke, G.W. Leibniz, I. Kant, G.W.F. Hegel au inclus conceptul de „semn" în inventarul noţional cu care şi-au elaborat sistemul filosofic în domenii diverse, de la logică şi epistemologie la teoria cunoaşterii şi metafizică. Autonomizarea studiului semnelor ca atare se petrece către sfîrşitul secolului al XIX-lea, prin cercetările lui Charles Sanders Peirce (1839-1914) şi ale lui Ferdinand de Saussure, savanţi care vor privi semnele lingvistice ca valori în sine, definindu-le caracteristicile, tipologia şi funcţiile, contribuind astfel la naşterea semiologiei moderne.

O definiţie flexibilă şi cuprinzătoare a semnului lingvistic ar fi următoarea: Prin semn lingvistic înţelegem instrumentul central al actului comunicării verbale şi deopotrivă un fenomen de natură socială, deţinînd valoarea de element al unui cod specific, structurat în cadrul unui sistem şi prezentîndu-se ca o unitate funcţională între o formă de natură sonoră şi un conţinut de natură conceptuală. Funcţia primară a semnului lingvistic este cea comunicativă, dar această funcţie se defineşte în mod relaţional, aşa încît orice semn este instituit ca o relaţie între cei care îl utilizează şi fragmente definibile ale realităţii extra-lingvistice şi extra-semiotice. Semnul lingvistic ne apare ca un fenomen extrem de complex, care implică dimensiunile fundamentale ale umanului, de la structurile neurofiziologice şi pînă la nivelul superior al faptelor de conştiinţă. În calitatea sa de structură binară elementară (formă/conţinut, „semnificant"/„semnificat"), orice semn lingvistic se încadrează într-un ansamblu structurat pe care îl numim sistem lingvistic. În cadrul unui sistem lingvistic particular, fiecare semn este cuprins într-un lanţ de ierarhii organizate după principii intrinsece. Unităţile lingvistice (foneme, morfeme, semanteme, lexeme, sintagme, enunţuri etc.) prezintă grade diferite de complexitate, dar au în comun faptul că nu pot fi înţelese decît în perspectivă funcţională şi relaţională, adică prin

2. „Spunem că semnul semnifică ceva cînd el înlocuieşte sau este produs spre a înlocui ceva" (Occam, *Summa logica*, I, 33). În Wilhelm von Ockham, *Texte zur Theorie der Erkenntnis und der Wissenschaft* (lateinisch/deutsch), Herausgegeben (...) von Ruedi Imbach, Reclam, Stuttgart, 1984, p. 76.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

funcțiile pe care le realizează fiecare în cadrul comunicării verbale (în calitate de semnale) și prin relațiile pe care le contractează în cadrul unei structuri comunicative (în calitate de simboluri). Chiar și cele mai simple enunțuri, precum *Da!* sau *Eu citesc*, prezintă, la o analiză atentă, o remarcabilă complexitate structurală și relațională.

În cele ce urmează vom încerca să surprindem cîte ceva din complexitatea semnelor lingvistice, prezentînd principalele lor caracteristici, așa cum ne sunt ele date în tradiția teoriei lingvistice a ultimului secol: caracterul binar al structurii interne a semnului lingvistic, caracterul informațional, caracterul liniar al semnificantului, arbitrarietatea semnului lingvistic și caracterul său relațional.

10.1. Caracterul binar al structurii interne a semnului lingvistic. Semnificant și semnificat

Dacă vom considera că fiecare cuvînt este un semn lingvistic, în vorbirea obișnuită, inclusiv în activitatea școlară, spunem că respectivul cuvînt semnifică sau desemnează ceva – de exemplu, cuvîntul *masă*, în limba română desemnează un obiect de mobilier larg răspîndit, confecționat de regulă din lemn, servind unor diverse activități umane etc. În mod empiric și intuitiv, observăm că orice cuvînt al limbii pe care o vorbim prezintă o f o r m ă (pe care o identificăm cu numele lucrului, adică cu ansamblul de sunete pe care îl emitem cînd rostim cuvîntul respectiv sau pe care îl percepem cînd acesta este rostit de altcineva) și un c o n ț i n u t (pe care îl identificăm de regulă cu obiectul la care se referă cuvîntul respectiv sau cu imaginea pe care o evocă în mintea noastră respectivul complex sonor). În realitate, după cum vom vedea, lucrurile sunt mai complicate, căci simpla constatare că un element verbal are o formă și un conținut nu ne spune prea mult despre modul cum funcționează acesta. Pornind de la această constatare de bun-simț, Ferdinand de Saussure, *Curs*..., p. 86, începe prin a arăta că semnul lingvistic „nu unește un lucru și un nume, ci un concept și o imagine acustică". După cum se poate constata, savantul genevez concepe semnul lingvistic ca pe o entitate psihică alcătuită din două laturi „intim legate" și reclamîndu-se reciproc în mod necesar. La pagina următoare al *Cursului*, Saussure propune următoarea reprezentare grafică a structurii binare a semnului lingvistic:

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

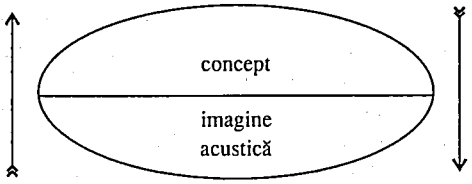

Ca să își exemplifice ideea, Saussure propune cuvîntul latinesc *arbor* 'arbore', refăcînd schema de mai sus după cum urmează:

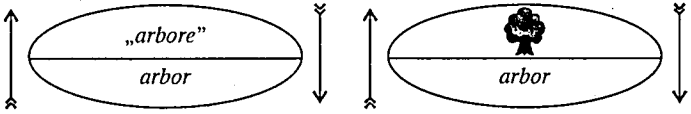

Cuvîntul latinesc *arbor* desemnează conceptul de „arbore", complexul sonor *a r b o r* fiind legat indisolubil de conceptul în cauză prin intermediul unei imagini acustice produse în conştiinţa tuturor vorbitorilor de limbă latină. Ambiguitatea acestei reprezentări a fost sesizată de către Saussure însuşi, care va propune în cele din urmă următoarea disociere:

> Propunem să păstrăm cuvîntul *semn* pentru a desemna totalul, şi să înlocuim *conceptul* şi *imaginea acustică* prin *semnificat* şi, respectiv, *semnificant*; aceşti ultimi termeni au avantajul de a marca opoziţia care îi separă fie între ei, fie de totalul din care fac parte. Cît priveşte termenul de *semn*, ne mulţumim cu el pentru că nu ştim cu ce să-l înlocuim, limba uzuală nesugerînd altul (p. 86).

Avem aici o definiţie devenită clasică a naturii binare a semnului lingvistic, pe care o putem reformula astfel: Semnul lingvistic este un ansamblu de natură psihică determinat prin relaţia strictă şi necesară dintre un *s e m n i f i c a n t* şi un *s e m n i f i c a t*. Echivalat de Saussure cu imaginea acustică, semnificantul este acea componentă a semnului verbal care poate deveni sensibilă prin emisia fonică, pe cînd semnificatul reprezintă latura pur mentală a semnului. Caracterul inerent al relaţiei dintre semnificant şi semnificat se exprimă prin faptul că, în ansamblul său, semnul semnifică ceva, adică are o valoare instituită în

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

cadrul unui grup de utilizatori, adică de vorbitori ai unei limbi date. Semnificația unui semn lingvistic este definită așadar tocmai prin relația intrinsecă dintre un semnificant și semnificatul corespunzător. Ca valoare recunoscută, semnificația nu poate exista în afara relației dintre semnificant și semnificat, după cum cele două dimensiuni sau laturi ale semnului verbal nu pot exista separat. Separat de semnificatul său, un semnificant ar fi o emisie sonoră oarecare, pe cînd semnificatul, lipsit de suportul unui semnificant, ar fi o pură potență, ceva exprimabil sau raționabil. Semnificația fiecărui semn lingvistic sau, cu alte cuvinte, valoarea sa este, pe de altă parte, validă doar prin relație cu ansamblul tuturor celorlalte semne, căci atît semnificantul, cît și semnificatul unui semn oarecare dețin o valoare doar în calitate de entități în cadrul unui sistem guvernat de relații specifice (vezi *infra*, § 10).

Conceperea în termeni binari a semnului lingvistic poate fi acceptată doar dacă o restrîngem la structura sa internă deoarece, după cum vom vedea într-un paragraf următor, realizarea funcției semnificative a semnului verbal este posibilă doar în prezența unui al treilea factor, de natură extralingvistică, și anume o b i e c t u l d e s e m n a t sau r e f e r i n ț a . Menținîndu-ne în acest cadru structural-descriptiv, este nevoie să menționăm că disocierea saussuriană între semnificant și semnificat are o „preistorie" prestigioasă, termenii ca atare fiind forjați încă din Antichitate, de către gînditorii stoici. Pentru reprezentanții acestui curent, semnul (gr. *σημεῖον*) are două laturi distincte, numite de ei prin gr. *σημαῖνον* și *σημαινόμενον*, termeni care sunt, din punct de vedere gramatical, formele de participiu prezent și perfect ale verbului *σημαίνω* 'a semnifica' – prin urmare, exact ca în cazul termenilor propuși de Saussure! La Sf. Augustin, învățat care ne-a transmis cele mai bogate și detaliate date despre concepția semiologică a stoicilor, semnul verbal (*verbum* sau *dictio*) este prezentat ca o îmbinare între un semnificant (denumit de regulă *sonum* sau *vox*) și un semnificat (denumit *dicibile* sau chiar *semnificatum*), cuvintele fiind definite ca *voces significantes* 'sunete dotate cu sens'[3]. Mai mult chiar, în tradiția scolastică, în special la autorii de „gramatici speculative", întîlnim chiar cuplul terminologic *signifians/ significatum*.

3. Pentru detalii, v. WALD, *Pagini...*, p. 84 și urm., și MUNTEANU, *Natura semiotică...*, p. 105 și urm.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

10.1.1. *Formă şi conţinut în limbă*

Distincţia referitoare la caracterul binar al structurii interne a semnului lingvistic a fost larg acceptată de teoria lingvistică a secolului XX. Dintre poziţiile teoretice care se revendică de la ipoteza savantului genevez, merită atenţie teoria glosematică a lui L. Hjelmslev. Din miezul originar al concepţiei saussuriene, învăţatul danez reţine ideea fundamentală că limba trebuie privită deopotrivă ca expresie şi conţinut, prin aceste două concepte înţelegîndu-se, pe de o parte, sunetele selectate pentru a transmite o anumită semnificaţie, iar pe de altă parte, modul de prezentare a acestei semnificaţii. Afirmînd, împotriva larg răspînditului concept al caracterului universal al conţinuturilor lingvistice, ideea novatoare că ceea ce defineşte în mod esenţial o limbă dată în opoziţie cu altă limbă nu sunt semnificaţiile în sine (care pot fi, la rigoare, transferate prin actul traducerii), ci modalitatea prin care aceste semnificaţii se exprimă prin semne lingvistice particulare, Hjelmslev arată că limba este înainte de toate formă, şi nu substanţă. În sînul realităţii extralingvistice obiective, aceeaşi pentru toţi oamenii, fiecare limbă operează o segmentare semantică originală, determinată în mod implicit de sistemul de semne specific respectivei limbi. În consecinţă, limba nu trebuie considerată un nomenclator de semne (adică o listă de semne corespunzătoare în mod univoc unor obiecte, cum părea să dea de înţeles Ferdinand de Saussure!), ci un sistem dinamic în cadrul căruia semnele sunt organizate pe baza unor relaţii specifice, definite de un principiu al opozitivităţii. Cu alte cuvinte, ceea ce conferă o valoare fonematică sau semantică unui semn oarecare sunt calităţile sale intrinsece, în funcţie de care acest semn se opune altor semne din sistemul care îl conţine. Configuraţia relaţională a acestor semne relevă tocmai forma limbii respective.

Pentru a putea transmite informaţi despre realitate, semnele lingvistice trebuie să existe în mod independent de această realitate şi să aibă un caracter material, perceptibil prin simţuri şi specific limbii date. Abordînd semnul lingvistic într-o perspectivă voit autonomizantă, Hjelmslev include în definiţia sa noţiunile de formă a conţinutului şi formă a expresiei:

> Investigaţia noastră ne arată că cele două entităţi care contractează o funcţie-semn – adică expresia şi conţinutul – sunt, faţă de această funcţie, în situaţii perfect asemănătoare. Numai şi numai în virtutea funcţiei-semn se

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

poate vorbi de existența celor două funcționale ale ei, care sunt – o spunem acum cu toată certitudinea – *forma conținutului* și *forma expresiei*; și doar în virtutea formei conținutului și a formei expresiei putem concepe respectiv o *substanță a conținutului* și o *substanță a expresiei*, care apar atunci cînd forma e proiectată pe elementul general *semnificație*, întocmai ca umbra unei plase deschise pe care am proiecta-o pe o suprafață netedă, neîmpărțită în nimic (*Prolegomene*, p. 112).

Elaborată în modul acesta extrem de formalizat, definiția binară a semnului lingvistic permite o înțelegere mai exactă a raportului între ceea ce este pur lingvistic și ceea ce este extralingvistic în funcționarea semnelor verbale. Dacă luăm în considerare e.g. semnul *băiat*, vom spune, făcînd abstracție deopotrivă de acustica semnului, ca și de corespondentul său în realitatea obiectivă, ființa desemnată, că semnul /*băiat*/ este o unitate izomorfă, dar arbitrară între forma expresiei, adică relația dintre fonemele /*b*/, /*ă*/, /*i*/, /*a*/, /*t*/, și forma conținutului, adică relația între elementele semantice minimale /'uman'/, /'masculin'/, /'tînăr'/ din spectrul semantic al cuvîntului respectiv în limba română. Izomorfismul dintre cele două planuri este dat nu de vreun fel de identitate formală, ci de existența aceluiași tip de relație în planurile fonematic și, respectiv, semantic.

10.2. Caracterul informațional al semnului lingvistic

Definind semnul ca o unitate indisolubilă între un semnificant și un semnificat, ne referim la structura internă a semnului lingvistic. Relația dintre componentele interne ale semnului lingvistic determină ceea ce am numit, în accepție saussuriană, s e m n i f i c a ț i a semnului respectiv. Datorită capacității sale de a semnifica, semnul lingvistic efectuează, atunci cînd este întrebuințat, operații de mediere între conștiința umană și entitățile realității extralingvistice. Funcționarea semnului lingvistic are ca efect „informatizarea" realității, adică transpunerea sa în „cuante" semantic-conceptuale, materializate simultan într-o formă sonoră. Dar relația de semnificare, stabilită în interiorul semnului, între semnificant și semnificat, nu este posibilă decît prin raportare la ceva exterior semnului lingvistic, la acea secvență din realitate față de care semnul în ansamblul său are valoarea unui substituent simbolic. Această secvență extralingvistică,

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

desemnată de semnul lingvistic, este denumită de diverşi cercetători obiect desemnat, referent sau referinţă. Relaţia dintre semn în ansamblul său şi referent este o relaţie de desemnare sau de denotare şi defineşte funcţia referenţială sau denominativă a semnelor lingvistice. Aşadar cînd rostim cuvîntul *arbore*, de exemplu, complexul sonor */a/ /r/ /b/ /o/ /r/ /e/*, legat de sensul noţional 'arbore' în cadrul unui semn, se evocă arborele real, adică obiectul perceptibil ca atare. Spunem deci că semnul *arbore* desemnează obiectul real arbore, care poate fi prezent sau absent în contextul situaţional al comunicării.

Înţelegerea exactă a diferenţelor conceptuale între ceea ce înseamnă semnificaţie şi ceea ce înseamnă desemnare pune în discuţie raporturile mai largi dintre gîndire, limbaj şi realitate. Să facem o scurtă prezentare istorică a acestei problematici. Pe urmele lui Aristotel, Sf. Augustin şi Boethius, dialecticienii medievali cunoşteau distincţia între *significatio*, concept pe care îl defineau drept un raport între cuvînt (*verbum*) şi reprezentarea lui intelectuală (*res*), pe de o parte, şi *suppositio*, prin care înţelegeau raportul care uneşte cuvîntul cu un obiect din exteriorul limbii (*aliquid*)[4].

În termeni moderni, problema a fost reluată de Gottlob Frege (1848-1925), în studiul *Über Sinn und Bedeutung*, publicat în anul 1892, în „Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik", nr. 100, p. 25-50. Ocupîndu-se cu raportul dintre semnele lingvistice şi realitate, logicianul german a transpus într-o ecuaţie mai clară raporturi cunoscute în dialectica scolastică. Preocupat de rezolvarea problemei adevărului enunţurilor logice, G. Frege distinge între sensul (*Sinn*) şi semnificaţia (*Bedeutung*) unei expresii lingvistice. Prin *sens*, în accepţie fregeană se înţelege conţinutul semantic al unităţii verbale, aşa cum este el dat într-o limbă oarecare, iar prin *semnificţie* se înţelege obiectul desemnat de semnul verbal respectiv. De exemplu, afirmă Frege, în limba germană, semnele verbale *Abendstern* 'luceafărul de seară' şi *Morgenstern* 'luceafărul de dimineaţă' au aceeaşi semnificaţie, deoarece desemnează fiecare planeta Venus, dar diferă în privinţa sensului, adică a conţinutului semantic. Un alt exemplu frecvent invocat (între alţii de E. Husserl) pentru a ilustra conţinutul distincţiei propuse de Frege prezintă expresiile *învingătorul de la Jena* vs. *învinsul de la Waterloo* ca avînd aceeaşi

4. Pentru o prezentare detaliată a evoluţiei „modelului triadic" al semnului verbal, începînd cu Aristotel, stoici şi Sf. Augustin, pînă la formulele mai recente, v. nota 26 la AUGUSTIN, *De dialectica*..., p. 149-152.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

semnificație (recte: desemnare = Napoleon), care se exprimă însă prin sensuri diferite[5]. Pornind de la această distincție, G. Frege formulează principiul potrivit căruia valoarea de adevăr a unui enunț logic este echivalentă cu semnificația sa.

Foarte popular deopotrivă printre lingviști, dar și printre logicieni și semioticieni a fost modelul triadic al semnului lingvistic („triunghiul semiotic") propus de C.K. Ogden și I.A. Richards la începutul anilor '20 ai secolului trecut. Interpretînd într-un sens mai explicit sugestiile din *Cursul...* lui Saussure, cei doi învățați britanici au devenit celebri prin următoarea schemă (OGDEN – RICHARDS, *The Meaning...*, p. 11):

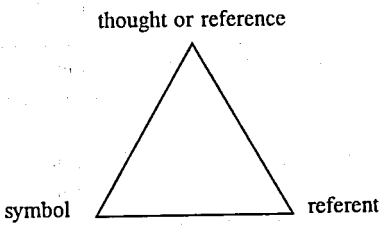

Cei trei factori implicați în procesul de comunicare ar fi, după savanții citați, semnul lingvistic ca atare, în ipostaza sa formală (*symbol*), noțiunea sau semnificația (*thougth or reference*) și obiectul din realitate la care se face referire (*referent*). Noutatea acestui model constă în formularea a trei tipuri de relații distincte presupuse de funcționarea unui semn. Între semn („simbol") și noțiune („semnificație" sau „gînd") avem o relație de simbolizare, în sensul că semnul verbal „simbolizează" (substituie) o idee; în al doilea rînd, semnificația se raportează la obiectul desemnat („referent"); în fine, în al treilea rînd, semnul verbal ca atare („simbol") reprezintă în mod indirect obiectul desemnat („referent"). Ingenios în sine, ca schemă mentală, modelul Ogden/Richards are puține valențe practice, fiind greu de aplicat situațiilor de comunicare verbală concretă.

5. Pentru detalii, v. MUNTEANU, *Semnificație, desemnare..., passim.*

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

10.2.1. *Tipuri de conținut în concepția lui E. Coseriu: desemnare, semnificație, sens*

Problema definirii conținutului informațional al semnului lingvistic a ocupat un loc central în amplele dezbateri în jurul constituirii unei semantici lingvistice structural-funcționale, care s-au desfășurat în a doua jumătate a secolului XX. Dintre contribuțiile valoroase la elucidarea problemei raportului dintre semne și realitate și ale configurării interne a conținutului semnelor lingvistice aduse de învățați precum L. Weisgerber, St. Ullmann, K. Baldinger, K. Heger, E. Nida, B. Pottier, U. Weinreich, A.J. Greimas, se distinge teoria semantică articulată de Eugenio Coseriu. Prezentăm pe scurt, în cele ce urmează, concepția coseriană privitoare la procesul de desemnare-semnificare și la tipurile de conținut în limbă[6].

Virtuțile modelului coserian constau deopotrivă în plauzibilitatea teoretică și flexibilitatea practică. Este vorba mai întîi de faptul că, în înțelegerea adecvată a conținuturilor, nu putem ignora nivelul de abstractizare la care ne situăm, tipul de activitate lingvistică și tipul de competență lingvistică determinată de gradul de stăpînire a tehnicii vorbirii.

În funcție de aceste trei coordonate, la nivelul universal al limbajului, desemnarea (germ. *Bezeichnung*, span. *designatión*) se prezintă ca o referire la realitatea extralingvistică (înțeleasă ca «reprezentare», «fapt» sau «stări de lucruri»), așa cum este dată aceasta în mod obiectiv, independent de o structurare a sa într-o limbă istorică oarecare. Dincolo de diferențierile istorice sau individuale, orice individ uman deține astfel o competență elocuțională, cu alte cuvinte, posedă acele elemente „tehnice" necesare, care îi permit să întrebuințeze semne verbale dotate cu înțeles, prin care „desemnează" sau se referă la realități din afara sa și din afara limbajului.

Dimpotrivă, semnificația (germ. *Bedeutung*, span. *significatión*) reprezintă conținutul propriu-zis al unui semn verbal sau al unei construcții verbale, așa cum se constituie el într-o limbă istorică oarecare

6. Articulată în liniile sale fundamentale mai întîi în COSERIU, *Pour une sémantique diachronique*... și detaliată în COSERIU, *Einführung in die strukturelle Betrachtung*..., această teorie a fost continuu rafinată de creatorul ei.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

(latină, greacă, română, germană etc.), ca urmare a structurării specifice, în cadru istoric, a realității de către fiecare comunitate istorico-socială. Despre semnificații vorbim așadar doar la nivelul limbilor concrete, în istoricitatea lor, iar faptul de a cunoaște și vorbi o limbă legitimează o c o m p e t e n ț ă i d i o m a t i c ă, identică în principiu cu posesia limbii materne.

În infinita lor varietate intra- și translingvală, actele de vorbire constau în desemnarea aceloraşi „obiecte extralingvistice" prin semnificații diferite. De exemplu, rom. *a aduce* și germ. *bringen* desemnează, ca verbe, aceeași acțiune, și anume 'faptul de a purta un obiect dintr-un loc într-altul'; semnificațiile celor două cuvinte în română, respectiv în germană sunt diferite, o analiză semantică sumară indicînd faptul că verbului german îi lipsește nota semantică 'dinspre exterior către locul în care se află vorbitorul'. De asemenea, rom. *balenă* și germ. *Walfisch* desemnează același mamifer oceanic de talie mare, dar pentru vorbitorul de limbă română nota semantică 'pește' (*Fisch*), prezentă în compusul german, este absentă. Același mecanism al diferenței dintre actul de desemnare și semnificație poate fi pus în evidență și la nivel frastic. Ca să luăm un exemplu din latină, limbă în care diateza pasivă este multiplu marcată din punct de vedere gramatical, comparînd 1) *Caesar Pompeium vicit* cu 2) *Pompeius a Caesare victus est*, constatăm că nivelul desemnării se prezintă în mod identic pentru ambele enunțuri, în sensul că identitatea persoanei învingătoare (*Caesar*), a celei învinse (*Pompeius*), precum și conținutul conceptual al acțiunii care implică aceste două persoane ('a învinge') sunt aceleași, dar semnificațiile sunt diferite, fie să menționăm doar diferența de conținut dintre subiect și agent (*Caesar* vs. *Caesare*) și pe cea dintre 'activ' și 'pasiv' (*vicit* vs. *victus est*).

În fine, un al treilea loc în schema tripartită propusă de Coseriu îl ocupă s e n s u l (germ. *Sinn*, span. *sentido*). Dacă desemnarea se petrece la nivelul universal al limbajului, iar semnificația se constituie în cadrul istoric al unei limbi date, s e n s u l se manifestă la nivelul individual al actului de vorbire (al discursului sau al textului) și reprezintă conținutul particular al unei unități lingvistice semantic-minimale (cuvînt) sau frastice (sintagmă, expresie, enunț). Sensul este așadar produs de vorbitor într-o situație dată, pe baza conținuturilor cuprinse în semnificație, definind c o m p e t e n ț a e x p r e s i v ă sau s t i l i s t i c ă.

Sintetic, aceste raporturi sunt reprezentate în COSERIU, *Prelegeri...*, p. 31, astfel:

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

limbajul	activitate/enérgeia	tehnică/dynamis	conținut
nivel universal	vorbire în general	competență elocuțională	desemnare
nivel istoric	a vorbi o limbă	competență idiomatică	semnificație
nivel individual	discurs (ca unitate a vorbirii)	competență expresivă	sens

10.3. Caracterul liniar al semnificantului semnului lingvistic

Din cele spuse pînă acum rezultă că semnul lingvistic ne apare ca o structură binară, alcătuită dintr-un semnificant de natură materială și un semnificat de natură ideală, care se presupun reciproc, asemenea celor două fețe ale unei file de hîrtie. Prin relația dintre ele, aceste două componente e v o c ă ceva exterior relației în sine, realitate pe care am convenit să o denumim obiect desemnat, referință sau referent. Din punctul de vedere al realizării actului de semnificare, cele două componente au o egală importanță. Din punctul de vedere al percepției senzoriale însă, preponderent este semnificantul. Cînd rostim sau cînd receptăm un semn lingvistic, producem sau receptăm un sunet sau un lanț de sunete. Natura fonică a semnului lingvistic este ceea ce particularizează semnul lingvistic între alte tipuri de semne. Datorită caracterului său sonor, producerea/perceperea semnului nu se poate realiza decît în timp. Dar timpul nu poate fi reprezentat decît sub forma unei succesiuni de segmente, a unei înlănțuiri de sunete care alcătuiesc o linie continuă. Producîndu-se în timp, rezultă că însuși semnificantul unui semn lingvistic are aspectul unei succesiuni de segmente.

Într-adevăr, atît rostirea celui mai simplu cuvînt, *aer*, să zicem, cît și a unui enunț mai amplu, precum *Unde sunt zăpezile de altădată!*, presupun desfășurarea în timp, într-o relație de succesiune, a unor segmente minimale (*a→ e→ r*). Fiecare unitate fonetică urmează alteia, simultaneitatea lor fiind imposibilă din punct de vedere material. Pornind de la această constatare, Saussure a atribuit (*Curs...*, I, cap. 1, par. 3) caracterului liniar al semnificantului semnului verbal atributele unui veritabil principiu constitutiv. La p. 89, Saussure arată că, spre deosebire de semnificanții vizuali (semnalele maritime etc.), care pot oferi simțului

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

vizual date senzoriale simultane, „semnificanții acustici nu dispun decît de linia timpului, elementele lor se prezintă unul după celălalt, ele formează un lanț".

Pe temeiul acestui principiu, Saussure definește unul dintre cele două tipuri de relații fundamentale în care intră semnele lingvistice în procesul de comunicare: cele sintagmatice (v. *infra*, § 10.4.1). Prin îmbinarea secvențială a microunităților semnificante, se realizează sintagmele, constructe materiale care pot fi analizate în elemente componente. În consecință, acceptarea caracterului liniar al semnului lingvistic constituie punctul de plecare al oricărei descrieri lingvistice structurale.

Dar semnul lingvistic nu este doar formă, adică semnificant. El mai presupune și un conținut, adică semnificatul. De aceea, deși Saussure s-a referit exclusiv la latura sonoră a semnului lingvistic, unii lingviști au introdus în această ecuație și semnificatul. Paul Miclău[7] remarca faptul că semnificatul este neliniar, între el și semnificant realizîndu-se o asimetrie structurală fundamentală. Singura simetrie structurală reperabilă ar fi, după cercetătorul citat, cazul semnelor monofonematice, precum fr. *eau* = /o/. Producerea vocalei /o/ este simultană în limba franceză cu evocarea semnificatului 'apă'.

Nuanțe suplimentare în această discuție introduce Sorin Stati, *Analiza unităților de conținut*, în *Probleme de lingvistică generală*, IV, 1962, p. 41, unde se vorbește de o simetrie parțială între semnificant și semnificat, exemplificată prin semne complexe, precum adjectivul compus rom. *cumsecade*. Deși semnificația globală a lexemului se manifestă simultan, la perceperea sa, această semnificație globală este totuși segmentabilă în semnificații parțiale, corespunzătoare morfemelor componente: *cum* + *se* + *cade*. Observarea caracterului secvențial și liniar al semnului lingvistic are o importanță deosebită pentru înțelegerea unei alte caracteristici a acestuia, și anume caracterul său relațional. Orice semn lingvistic participă la realizarea actului de comunicare doar în relație cu alte semne, în cadrul unei structuri.

7. În GRAUR – STATI – WALD, *Tratat...*, p. 186.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

10.4. Caracterul relațional al semnului lingvistic. Raporturile lingvistice fundamentale

În spiritul tradiției saussuriene, definim limba drept un sistem de semne specifice, ai cărui termeni se presupun și se condiționează reciproc în așa fel încît valoarea fiecăruia dintre ei rezultă din prezența simultană a tuturor celorlalți, în cadrul unor ansambluri structurale definite ca limbi (istorice). Virtuțile și posibilitățile comunicative ale unui sistem lingvistic dat se concretizează în cadrul unor structuri, adică al unor constructe cu funcție comunicativă. Realizarea actului de comunicare lingvistică presupune trecerea semnelor lingvistice din starea de potențialitate în stare de act. Această trecere se concretizează într-o necesară relaționare între semnele lingvistice. Pentru realizarea finalității lor comunicative, entitățile verbale intră în mod necesar în relații complexe unele cu altele. Relațiile semiologice sunt complexe și se manifestă pe multiple planuri. Pornind de la caracteristicile principale ale semnului lingvistic, Saussure definea două tipuri de relații sau raporturi fundamentale, pe care în cap. V, partea a II-a a *Cursului* său le numește r a p o r t u r i s i n t a g m a t i c e și, respectiv, r a p o r t u r i a s o c i a t i v e.

10.4.1. *Raporturi sintagmatice*

Primul tip de raporturi este determinat de caracterul liniar al semnului lingvistic (succesiunea în timp a unităților vorbirii) și se definește ca un raport i n p r a e s e n t i a, în sensul că presupune prezența efectivă și succesivă a două sau mai multe entități lingvistice în cadrul aceleiași structuri:

> În discurs, cuvintele contractează între ele, în virtutea înlănțuirii lor, raporturi bazate pe caracterul liniar al limbii, care exclude posibilitatea de a enunța două elemente în același timp (...). Acestea se orînduiesc unele în urma altora în lanțul vorbirii. Aceste combinații care au drept suport întinderea pot fi numite *sintagme*. Sintagma se compune deci, întotdeauna, din două sau mai multe unități consecutive (de exemplu: *re-lire*; *contre tous*; *la vie humaine*; *Dieu est bon*; *s'il fait beau temps, nous sortirons* etc.). Plasat într-o sintagmă, un termen nu-și dobîndește valoarea decît pentru că el este opus celui ce-l precedă sau celui ce-i urmează, sau amîndurora (SAUSSURE, *Curs...*, p. 135).

Raportul sintagmatic este așadar un raport de combinare, care conduce la constituirea de s i n t a g m e. După Saussure, o sintagmă se compune din „două sau mai multe unități consecutive" (*ibidem*). Conform exemplelor

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

date de Saussure, o sintagmă poate fi un termen derivat (*re-lire*), un substitut nominal precedat de prepoziție (*contre tous*), un grup nominal (substantiv precedat de articol + determinant adjectival: *la vie humaine*), enunțuri propoziționale (*Dieu este bon*) sau chiar frastice (*S'il fait beau temps, nous sortirons.*).

10.4.2. *Raporturi paradigmatice*

Al doilea tip de raporturi lingvistice specifice a fost numit de Saussure raport asociativ; ulterior, pentru desemnarea acestui concept s-a impus termenul de paradigmatic[8]. În formularea lui Saussure, raportul asociativ unește termeni in absentia, într-o „serie mnemonică virtuală" (*ibidem*, p. 136). Cu alte cuvinte, în afară de relațiile segmențiale din lanțul discursului, fiecare entitate lingvistică se află într-un raport de asociere mentală (virtuală) cu alte unități, cu care se înrudește fie prin conținut, fie prin formă. Astfel, exemplifică Saussure, cuvîntul francez *enseignement* recheamă în memoria noastră alte cuvinte precum *enseigner, renseigner* (infinitive ale unor verbe din familia lexicală respectivă), dar și *ornement, changement* (cuvinte derivate prin același sufix lexical *-ment*) sau chiar *éducation, apprentissage* (cuvinte din aceeași sferă semantică). Dacă relațiile sintagmatice conduc la realizarea de *sintagme*, relațiile paradigmatice determină existența virtuală a *paradigmelor*, a unor modele virtuale de relații, organizate într-o rețea complexă. Vom defini așadar sintagma ca pe o structură relativ stabilă de entități lingvistice, cu valoare comunicativă, alcătuită cu material fonematic, morfematic și semantic dintr-o limbă dată, pe baza unor restricții de combinare specifice termenilor care se succedă sau se precedă. Prin paradigmă vom înțelege un ansamblu virtual de unități aparținînd aceleiași clase (fonematice, morfematice sau lexematice) și aflate între ele în raport de substituție virtuală. Vorbim, de pildă, de paradigma declinării unui nume sau a conjugării unui verb și înțelegem prin aceasta toate formele posibile care pot fi selecționate în lanțul vorbirii.

8. La baza acestor doi termeni științifici se află cuvintele grecești *σύνταγμα* 'îmbinare' (< gr. *συντίθεμι* 'a pune laolaltă; a alcătui') și, respectiv, *παράδειγμα* 'exemplu; model', preluate prin intermediul terminologiei gramaticale latine medievale. Cît privește termenul *paradigmatic* în sine, neîntrebuințat de Saussure, se pare că a fost întrebuințat cu valoarea terminologică de aici, pentru întîia oară, de L. Hjelmslev (v. LYONS, *Introducere...*, p. 540). Vezi și *infra*, nota 11.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

10.4.3. *Dezvoltări ulterioare ale distincției saussuriene*

În mod ideal, diferențele constitutive dintre cele două tipuri de relații lingvistice fundamentale se pun în evidență la nivelul lingvistic minimal, cel fonematic. Ușor de evidențiat prin contrast în cadrul unui context, raportul sintagmatic este un raport de combinare, pe cînd raportul paradigmatic este un raport de excludere, bazat pe opoziție între unitățile lingvistice. Pentru o înțelegere mai aprofundată a acestei distincții, reproducem un citat mai amplu din MARTINET, *Elemente...*, p. 49, împreună cu exemplele respective:

> Unitățile lingvistice, fie semne, fie foneme, se găsesc în două tipuri distincte de raporturi: pe de o parte, raporturile în cadrul enunțului, care sînt numite **sintagmatice** și sînt observabile nemijlocit; așa sînt, de pildă, raporturile lui /bar/ cu vecinii săi /un/ și /mare/ și cele ale lui /a/ cu /b/ care îl precedă în /bar/ și cu /r/ următor din /bar/ și /mare/. Pentru a desemna aceste raporturi, e bine să rezervăm termenul de **contraste**. Pe de altă parte, avem raporturile concepute între unități care pot figura într-unul și același context și care, cel puțin în acest context, se exclud reciproc; aceste raporturi sînt numite **paradigmatice** și ele sînt desemnate ca **opoziții**: *mare*, *enorm*, *mic*, care pot figura în aceleași contexte, sînt în raport de opoziție (...). Există opoziție între /r/, /c/, /g/, /l/, /n/, /s/, /t/, care pot figura în finală după /ba-/.

În lingvistica modernă există un consens relativ al specialiștilor în a considera drept prioritară perspectiva paradigmatică. În practica didactică și în cercetarea de specialitate, se urmărește în genere disocierea și descrierea unor clase paradigmatice, fie ele fonetice, morfo-sintactice sau lexicale. O excepție de la acest consens o reprezintă școala distribuționalistă americană, reprezentată de L. Bloomfield și urmașii săi, care, vorbind de „clase distribuționale", acordă relațiilor de tip sintagmatic un loc prioritar în cadrul investigației lingvistice. Fiecare unitate lingvistică ar deține, potrivit distribuționaliștilor, propriile capacități combinatorii, care i-ar determina posibilitatea de a alcătui sintagme în contexte bine definite. Pe baza asemănărilor și a analogiilor combinatorii, se alcătuiesc astfel clase distribuționale, adică structuri paradigmatice care nu ar fi deci, în concepția lingviștilor americani, decît o formulare mai simplă a posibilităților de combinare deținute de fiecare unitate.

Un important lingvist contemporan ne atrage atenția asupra a două distincții importante privitoarea la relațiile lingvistice fundamentale. Este vorba mai întîi de faptul că sintagmatic și paradigmatic sunt noțiuni complementare și interdependente, în sensul că „unitățile lingvistice nu au valabilitate în afara relațiilor lor sintagmatice și paradigmatice cu alte

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

unități" (LYONS, *Introducere...*, p. 91), deoarece „elementele se determină prin luarea în considerare, în mod simultan, atît a relațiilor lor paradigmatice, cît și sintagmatice" (*ibidem*, p. 92). Un al doilea aspect important îl constituie faptul că „relațiile sintagmatice nu presupun, în mod necesar, o ordonare a unităților în secvență liniară, astfel încît realizarea substanțială a unui element să trebuiască să preceadă realizarea substanțială a celuilalt" (*ibidem*). Acest principiu poate fi pus în evidență cel mai bine printr-un exemplu din domeniul gramaticii, lucru pe care Lyons îl și realizează, punînd în paralel două propoziții elementare (subiect + predicat + obiect) cu conținut echivalent, formulate în limbile engleză și latină. Schimbarea topicii subiect/obiect în engleză are ca rezultat modificarea semnificației enunțului, căci *Brutus killed Caesar* înseamnă cu totul altceva decît *Caesar killed Brutus*. În latină însă, enunțurile *Brutus necavit Caesarem* și *Caesarem necavit Brutus* exprimă aceeași realitate de fapt. Rezultă așadar că în latină, limbă în care realizarea morfematică a opozițiilor cazuale este foarte „puternică", ordinea cuvintelor este (relativ) irelevantă pentru alcătuirea sintagmelor, iar pentru engleză, în absența unor desinențe specifice pentru acuzativ, succesiunea sintagmatică este posibilă exclusiv în topica „standard". Dacă introducem, ca termen de comparație, limba română, constatăm că enunțul echivalent, *Brutus l-a ucis pe Caesar*, conține, în absența desinențelor cazuale (ca și în engleză), o marcă morfologică a acuzativului personal, prepoziția *pe*, care determină funcția de obiect direct a substantivului pe care îl precedă, chiar și cu o topică inversată: ***Pe Caesar** l-a ucis Brutus*.

În privința eventualei prevalențe a unuia dintre cele două tipuri de relații lingvistice fundamentale, pentru lingviștii europeni îndatorați tradiției saussuriene – adepți, în cea mai mare parte, ai concepției structuralist-funcționaliste –, o importanța primordială în procesul comunicării lingvistice ar avea-o, dimpotrivă, relațiile paradigmatice dintre semne, adică ansamblul posibilităților de selecție care îi stau la dispoziție individului vorbitor al unei limbi. Astfel, André Martinet consideră că, atît în privința unităților distinctive (fonemele), cît și a celor semnificative (monemele), trebuie avut în vedere momentul selecției lor dintr-un lanț paradigmatic. Pentru a ști ceea ce distinge o unitate de cele cu care ea se combină în discurs, adică în lanțul sintagmatic, este absolut necesară cunoașterea unităților care s-ar fi putut situa în locul ei. De exemplu, în cazul unităților semnificative, utilizarea adjectivului *tolerant* pentru a califica atributele unei personalități pozitive presupune două condiții:

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

1. ca lanțul sintagmatic să stabilească întreaga serie de adjective posibile în acel loc:

Jean este	*tolerant*
	blînd
	indulgent
	binevoitor
	echilibrat
	etc.

2. ca implicita comparare între elementele seriei paradigmatice să indice selectarea unității celei mai potrivite la momentul comunicativ dat.

Prin urmare, paradigma adjectivelor calificative reclamate de contextul sintagmatic dat mai sus oferă în orice moment posibilitatea unei selecții dintr-un inventar posibil. Martinet şi-a verificat această concepție într-un mod convingător şi spectaculos atunci cînd, în lucrarea *Économie des changements phonétiques* (1955), mai ales în partea I, cap. III, a dovedit că, în evoluția unei limbi, schimbările survenite în timp nu afectează fonemele în mod separat, ci structuri întregi, adică paradigme fonetice.

Dacă Martinet acorda prioritate, după cum se vede, raporturilor paradigmatice, alți teoreticieni consideră că cele două tipuri de relații lingvistice fundamentale au o importanță relativ egală în cadrul funcționării actului lingvistic. În acest sens, pot fi citați Roman Jakobson şi Émile Benveniste. Pentru JAKOBSON (*Essays...*, în special cap. III), orice unitate lingvistică contractează simultan două tipuri de relații diferite, corespunzătoare celor două tipuri de mecanisme intelectuale angrenate în dinamica actului lingvistic:

1. compararea cu celelalte unități lingvistice asemănătoare, aparținînd deci aceleiaşi paradigme;
2. relaționarea în plan sintagmatic cu unitățile coexistente.

În consecință, valoarea semantică a unui cuvînt sau valoarea distinctivă a unui fonem este determinată simultan atît de influența unităților învecinate din cadrul sintagmei, cît şi de prezența virtuală a elementelor care le pot înlocui în cadrul paradigmei, cum se sugerează în diagrama următoare:

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

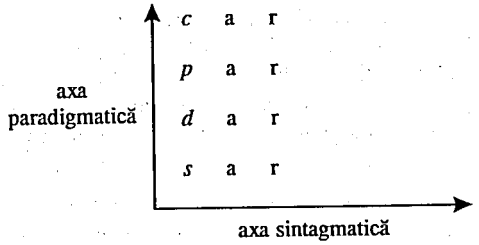

Vom spune că fiecare dintre unităţile fonematice /c/, /p/, /d/ şi /s/ se poate asocia cu contextul sonor *-ar*, conducînd la formarea, în limba română, a unităţilor semantic-funcţionale (cuvintelor) *car*, *par*, *dar*, *sar*, care se definesc drept sintagme. Pe de altă parte, cele patru foneme alcătuiesc o structură virtuală de tip paradigmatic, în sensul că, o dată selectat pentru a contracta relaţii de combinare, fiecare dintre ele se opune tuturor celorlalte trei.

În sensul tradiţiei saussuriene, dar cu un plus de claritate se exprimă, cu privire la relaţiile care ne preocupă, şi Émile Benveniste, în studiul *Privire asupra dezvoltării lingvistice*:

> Unităţile limbii ţin, ce-i drept, de două planuri: *sintagmatic*, atunci cînd sunt privite din perspectiva raportului lor de succesiune materială în şirul vorbirii, şi *paradigmatic*, atunci cînd se găsesc într-un raport de substituţie posibilă pentru fiecare dintre ele la nivelul la care se găseşte şi în clasa formală din care face parte. Descrierea acestor raporturi, definirea acestor planuri presupun existenţa unei structuri formale a limbii; iar această formalizare a descrierii înseamnă – şi nu e vorba de un paradox – concretizarea limbii prin reducerea ei la elementele semnificante, care o alcătuiesc exclusiv, şi prin definirea acestor elemente în funcţie de relevanţa lor reciprocă. În locul unei serii de „evenimente" singulare, nenumărate, contingente, obţinem un număr finit de unităţi şi putem caracteriza o structură lingvistică prin distribuirea şi prin combinaţiile posibile ale acestora (în BENVENISTE, *Probleme...*, I, p. 25-26).

Constatăm că reputatul lingvist francez accentuează asupra caracterului formal al structurilor generate de relaţiile lingvistice menţionate, făcînd observaţia extrem de subtilă că tocmai existenţa relaţiilor sintagmatice şi a celor paradigmatice asigură, pe de o parte, coerenţa şi sistemicitatea unei limbi, prin numărul finit de unităţi a căror selecţie, respectiv combinare o pot guverna, şi, pe de altă parte, valabilitatea descrierii ştiinţifice a respectivelor structuri. Să mai menţionăm faptul că Émile Benveniste

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

reia (în studiul *Structura limbii şi structura societăţii* din 1970) o analogie propusă iniţial de Saussure, cea între sistemul lingvistic şi sistemul economic, arătînd că amîndouă au la bază conceptul de v a l o a r e , concept care explică funcţionarea ambelor sisteme pe baza s c h i m b u l u i , în cadrul procesului de comunicare lingvistică, respectiv al procesului economic:

> Ştim că axa paradigmatică a limbii este caracterizată, în raport cu axa sintagmatică, prin posibilitatea de a înlocui un termen cu altul, o funcţie cu alta, în măsura în care are o valoare de utilizare sintagmatică. Ne-am apropiat de caracteristicile valorii în economie (BENVENISTE, *Probleme...*, II, p. 85).

O altă analogie, de data aceasta cu structurile muzicale, propusă de acelaşi cercetător (în studiul *Semiologia limbii* din 1969), are meritul de a ne face mai clară specificitatea relaţiilor lingvistice tipice care structurează orice enunţ, în orice limbă istorică:

> Muzica este un sistem care funcţionează pe două axe: axa simultaneităţii şi axa secvenţelor. Ne putem gîndi la o omologie cu funcţionarea limbii pe cele două axe, paradigmatică şi sintagmatică. Or, axa simultaneităţilor în muzică contrazice însuşi principiul paradigmatic al limbii, principiu de selecţie care exclude orice simultaneitate intrasegmentală; şi nici axa secvenţelor din muzică nu coincide cu axa sintagmatică din limbă, deoarece secvenţa muzicală este comparabilă cu simultaneitatea de sunete şi, de altfel, nu se supune nici unei constrîngeri de legătură sau de excludere în privinţa vreunui sunet. Aşadar, combinatorica muzicală, care ţine de armonie şi de contrapunct, nu-şi găseşte echivalent în limbă, unde atît paradigma, cît şi sintagma se supun unor dispoziţii specifice: reguli de compatibilitate, de selecţie, de recurenţă etc., de care depind frecvenţa şi previzibilitatea statistice, pe de o parte, şi posibilitatea de a construi enunţuri inteligibile, pe de alta (BENVENISTE, *Probleme...*, II, p. 48).

Este necesar să mai menţionăm că cele două tipuri de relaţii lingvistice fundamentale, relaţia sintagmatică şi cea paradigmatică, sunt constitutive pentru orice tip de enunţ şi în orice limbă şi pot fi puse în evidenţă la toate nivelurile structural-constitutive ale limbii. Pe lîngă exemplul de mai sus, relevant pentru nivelul fonematic, vom da acum un exemplu de relaţie paradigmatică la nivelul morfematic (al „formelor"), preluat de la BLOOMFIELD, *Language*, p. 223, care pune în evidenţă procesul de producere a paradigmelor flexionare:

> Aproape tuturor formelor de singular ale substantivului englezesc le corespund forme de plural derivate şi invers, aproape toate formele de plural ale substantivelor englezeşti sunt derivate din forme de singular. Ca atare,

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

substantivele englezești se prezintă, în cea mai mare parte, în serii paralele de cîte două forme: o formă de singular (*hat* 'pălărie') și o formă de plural derivată din aceasta (*hats* 'pălării'). În măsura în care una din cele două forme îi este cunoscută, un vorbitor este de obicei capabil să o producă pe cealaltă. Fiecare dintre aceste serii de forme este denumită *serie paradigmatică* sau *paradigmă*, și fiecare formă din cadrul seriei este denumită *formă flexionară* sau *flexiune*. Unele limbi dețin paradigme ample, care conțin mai multe forme flexionare. În latină, de exemplu, verbul apare cu 125 de forme flexionare, precum *amare* 'a iubi', *amō* 'iubesc', *amas* 'iubești', *amat* 'iubește', *amamus* 'iubim', *amam* 'aș iubi', *amor* 'sunt iubit' și așa mai departe.

Relativ mai tîrziu în comparație cu structurile fonematice și cu cele morfematice a fost pus în evidență caracterul structural-funcțional al nivelului semantic al limbii. În strînsă legătură cu dezbaterile care au avut loc în special în mediile universitare germane ale deceniilor al III-lea – al IV-lea ale secolului XX, în jurul conceptului de „cîmp semantic" sau „conceptual" s-a dezvoltat, prin contribuții ale unor învățați precum K. Baldinger, B. Pottier, J. Lyons sau E. Coseriu, ca să-i numim doar pe cei mai proeminenți, o semantică structural-funcțională, în cadrul căreia conceptele operaționale de relații de tip sintagmatic/paradigmatic au ocupat un loc central.

Ca exemplu de relație de sens de tip sintagmatic este citată relația (numită de E. Coseriu „solidaritate lexicală") între unități semantice precum cele corespunzătoare cuvintelor *cîine* și *a lătra*, *blond* și *păr*, *clocit* și *ou*, *dinte* și *a mușca* sau *picior* și *a șuta*. Este vorba despre faptul că, din punct de vedere semantic, unitățile citate se presupun în mod necesar în cadrul unui context dat, alcătuind sintagme cu caracter „obligatoriu". Coseriu distinge trei tipuri de solidarități (sau „combinații") lexicale obligatorii, și anume afinitate, selecție și implicație. A f i n i t a t e a este relația de sens de tip sintagmatic între două elemente, A și B, în care A reprezintă, din punct de vedere semantic, o unitate supraordonată lui B, adică o „clasă"; exemple: în sintagmele românești *Ion se însoară* sau *Ioana se mărită*, verbele *a se însura*, respectiv *a se mărita* sunt selectate în mod obligatoriu de un nume masculin, respectiv feminin, fapt care nu este valabil în alte limbi, de exemplu în limba latină, unde verbul *ducere* este folosit atît pentru persoane de gen masculin, cît și pentru persoane de gen feminin: *in matrimonium ducere* (despre femei) 'a se căsători', respectiv *uxorem ducere* (despre bărbați) '*idem*'. Pentru relația de sens denumită s e l e c ț i e, Coseriu oferă un exemplu din limba germană: verbul *fahren* 'a merge cu un mijloc de locomoție' selectează vehicule care se deplasează pe o

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

suprafață plană (tren, bicicletă, automobil etc.), dar nu și avionul, pentru care se întrebuințează verbul *fliegen* 'a zbura'. O a treia relație de sens de tip sintagmatic, implicația, afectează doi termeni care, prin conținutul lor semantic, se presupun reciproc: în limba română, adjectivul *roib* selectează în mod obligatoriu exclusiv substantivul *cal*, căci numai calul poate deține respectiva însușire, la fel cum adjectivul *coroiat* se poate referi exclusiv la nasul unui om.

Cît privește existența la nivel semantic a unor serii paradigmatice, caracterul sistemic, structural-funcțional al limbii a fost pus în evidență de multă vreme, în cadrul lexicologiei tradiționale, prin definirea, în toate limbile, a seriilor sinonimice (*a zice/a spune, chip/față* etc.) sau a celor antonimice (*bun/rău; a intra/a ieși* etc.). Pe lîngă sinonimie și antonimie, în semantica modernă se vobește și de alte structuri semantice paradigmatice. E. Coseriu a identificat, de exemplu, numeroase alte tipuri de relații semantice de tip paradigmatic, a căror definire și clasificare l-a preocupat în mod constant, decenii la rînd. Acest învățat distinge între structuri semantice paradigmatice primare (cîmp lexical-semantic și clasă lexical-semantică) și structuri semantice paradigmatice secundare (modificare, dezvoltare și compunere). Cîmpurile lexicale sau semantice au fost studiate pe larg de E. Coseriu, care ne-a dat și cea mai elaborată tipologie. Se consideră că întregul lexic structurabil al unei limbi se organizează în cîmpuri semantice, definite ca paradigme rezultînd din segmentarea (specifică fiecărei limbi) a unei zone continue de conținut semantic și repartizarea respectivei „substanțe semantice" între mai multe unități lexical-semantice („lexeme"), prin opoziții semantice progresive sau imediate. Unele cîmpuri lexical-semantice sunt relativ simple, cum ar fi cîmpul semantic al numelor de culori (în cadrul căruia se organizează „substanța semantică" a cuvintelor *alb, negru, verde, roșu* etc.) sau cel al gradelor de rudenie (incluzînd conținutul cuvintelor din seria *tată, mamă, fiu, fiică, soră, frate* etc.), altele se prezintă ca structuri paradigmatice extrem de complexe, precum cîmpul semantic al însușirilor caracterologice umane sau cel al denumirilor pentru vietăți (terestre, marine, aeriene etc.). Prin clasă lexical-semantică se înțelege, după Coseriu, o structură paradigmatică primară, constituită în interiorul unei clase de cuvinte („părți de vorbire"), pe baza unor opoziții de sens de tipul „animat"/„inanimat", „uman"/„non-uman" etc. De exemplu, clasa constituită de elementele lexicale *mînă* și *gură* se combină exclusiv cu nume desemnînd ființe umane, pe cînd clasa elementelor *labă* și *bot* exclusiv cu nume desemnînd animale.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

Între structurile paradigmatice secundare, m o d i f i c a r e a este o structură semantică definită de serii precum *masă – măsuță, roșu – roșiatic, a vedea – a prevedea* etc., în cadrul cărora elementele formale derivative (sufixele *-uță* și *-atic* sau prefixul *pre-*) aduc o notă semantică modalizatoare (cuantificare, diluare etc.), semnificația categorială rămînînd aceeași (substantiv, adjectiv, verb). D e z v o l t a r e a este structura semantică stabilită între elementele unei serii lexicale rezultate prin transformările de sens datorate schimbării clasei gramaticale (de la substantiv la verb, de la verb la substantiv, de la adjectiv la substantiv etc.) în urma derivării; sunt astfel dezvoltări, serii precum: *frumos – frumusețe* (adjectiv → substantiv), *a pleca – plecare* (verb → substantiv). În fine, c o m p u n e r e a, ca structură lexematică paradigmatică, rezultă din combinarea conținutului a două (sau mai multe) unități semantice, care produc o a treia unitate, unitară din punct de vedere al conținutului. Destul de puțin activă din acest punct de vedere, româna produce totuși astfel de structuri (de multe ori prin calchierea unor modele aloglote): *mărinimos* (combinarea conținuturilor 'mare' și 'inimă'). Foarte frecvente sunt asemenea structuri în limbi în care compunerea lexicală este activă, precum limbile greacă veche (*φιλάνθροπος* 'iubitor de oameni; binevoitor', rezultat prin combinarea conținuturilor unităților nominale *φίλος* 'prieten' și *ἄνθροπος* 'om') sau germană (*Apfelbaum* 'măr', literal 'copac-cu-mere', din *Apfel* 'măr' și *Baum* 'copac')[9].

După LYONS, *Introducere...*, p. 507 și urm., principalele relații de sens de tip paradigmatic ar trebui considerate hiponimia și incompatibilitatea. Numită de unii semanticieni și „incluziune" și echivalată de logicieni cu „extensiunea" unui termen, h i p o n i m i a, văzută ca „unul dintre principiile constitutive în organizarea vocabularului tuturor limbilor", este relația semantică între un cuvînt „supraordonat" (numit și „hiperonim") și

9. O expunere rezumativă a concepției semantice coseriene găsim în conferința *Semantica structurală*, din vol. COSERIU, *Prelegeri...*, p. 83-99, de unde am preluat și majoritatea exemplelor de mai sus. Pentru detalii referitoare la tipologia relațiilor semantice pot fi consultate în special următoarele lucrări ale lui E. Coseriu: *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature", Strasbourg, II (1964), nr. 1, p. 139-186; *Lexikalische Solidaritäten*, în „Poetica. Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft", I (1967), nr. 3, p. 293-303; *Les structures lexématiques*, în „Zeitschrift für französische Sprache und Literatur", Beiheft, Neue Folge, I-*Probleme der Semantik*, Wiesbaden, 1968, p. 3-16; *Einführung in die funktionelle Betrachtung des Wortschatzes*, Tübingen, Gunter Narr, 1970 (ed. a II-a: 1973); *Vers une typologie des champs lexicaux*, în „Cahiers de lexicologie", XXVII (1975), nr. 2, p. 31-51.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

unul sau mai multe „hiponime". Este vorba despre o relație ierarhică de subordonare sau de includere, cum este cea între *roșu* (hiperonim) și *stacojiu*, *purpuriu*, *rubiniu* (hiponime), sau între *floare* și *trandafir*, *viorea*, *lalea* etc. Spunem că, din punct de vedere semantic, conținutul adjectivelor *stacojiu*, *purpuriu*, *rubiniu* este inclus în spectrul semantic al hiperonimului *roșu*, respectiv conținutul substantivelor *trandafir*, *viorea*, *lalea* este cuprins în sfera hiperonimului *floare*. La rîndul ei, i n c o m p a t i b i l i t a t e a este definită de autorul citat ca o relație de sens bazată pe contradicția semantică între termeni, pusă în evidență în cadrul unui enunț. De exemplu, propoziția *Maria purta o pălărie roșie* neagă în mod implicit propoziții de tipul *Maria purta o pălărie verde* (sau *galbenă*, *albastră* etc.). Adjectivele denumind culorile se află deci în relație paradigmatică de incompatibilitate.

O mențiune specială în cadrul acestei discuții despre relațiile lingvistice fundamentale se cuvine contribuției aduse de Louis Hjelmslev în importanta sa lucrare *Prolegomene la o teorie a limbii*[10]. Preluînd achizițiile predecesorilor, în primul rînd ale lui Saussure, învățatul danez conferă conceptelor în discuție un plus de precizie și de funcționalitate, subliniind în context caracterul ierarhic al organizării interne a sistemului lingvistic și operînd o importantă distincție între ceea ce, în limbă, este s t a t i c sau s i s t e m i c și ceea ce este d i n a m i c sau p r o c e s u a l:

> O clasă de semne va fi numită de noi *ierarhie*. Trebuie să distingem între două feluri de ierarhii: *procesele* și *sistemele*. Ne vom apropia de procedeele consacrate în practică, dînd denumiri deosebite clasei și componentei, după cum acestea apar în cadrul unui proces sau al unui sistem. Clasele unui proces lingvistic le vom numi lanțuri, iar componentelor unui lanț le vom spune părți ale lui. Clasele unui sistem lingvistic le vom numi *paradigme*, iar componentelor unei paradigme le vom da denumirea de *membri* (HJELMSLEV, *Prolegomene...*, p. 53).

Ideea este reluată și precizată, dimensiunii sintagmatice fiindu-i conferit caracterul de proces, iar celei paradigmatice atributul de sistem; prin această echivalare conceptuală, Hjelmslev reușește să dea un conținut analitic mai nuanțat conceptelor saussuriene de „langue" și „parole". Prin „limbă" vom înțelege deci sistemul construit de relațiile virtuale de natură

10. Publicată mai întîi în limba daneză, în anul 1943, cu titlul *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse*, dar devenită mai larg cunoscută în cercurile de specialiști o dată cu versiunea engleză din 1961, intitulată *Prolegomena to a Theory of Language*. Citățile după versiunea românească din 1967 a lui D. Copceag.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

paradigmatică între clase de unităţi organizate ierarhic, iar prin „vorbire" sau „text" vom înţelege procesul însuşi de îmbinare a unităţilor limbii în lanţuri sintagmatice:

> Procesul şi sistemul sînt noţiuni foarte generale, care nu pot fi limitate numai la domeniul semioticii. Pentru desemnarea unui proces şi, respectiv, a unui sistem semiotic, ni se par potriviţi, şi totodată conformi tradiţiei, termenii *proces sintagmatic* şi *sistem paradigmatic*. Referindu-se la limbă (...), vom putea folosi denumiri mai simple: procesului îi vom spune *text*, iar sistemului *limbă* (*ibidem*, p. 73)[11].

În continuare, Hjelmslev integrează problematica în dezbatere în cadrul temei de maximă generalitate referitoare la însăşi esenţa limbii ca semioză, adică proces în cadrul căruia se produc semnificaţii. Dată fiind calitatea intrinsecă a oricărei limbi naturale (istorice) de a putea exprima orice semnificaţie posibilă, pe baza jocului liber al combinării procesuale a semnelor (integrate deopotrivă în structuri paradigmatic-ierarhice), rezultă că limbajul uman se instituie drept cea mai completă „semiotică", incluzînd toate celelalte semioze posibile din sfera umanului:

> *Limba* poate fi definită ca un sistem paradigmatic ale cărui paradigme sînt manifestate de toate semnificaţiile; în aceeaşi ordine de idei, *textul* poate fi definit ca un proces sintagmatic, ale cărui lanţuri, dezvoltate fiind într-o măsură nedeterminată, sînt manifestate de către toate semnificaţiile. Prin *semnificaţie* înţelegem o clasă de variabile care manifestă mai mult decît un lanţ în cadrul a mai mult decît un proces sintagmatic şi (sau) mai mult decît o paradigmă în cadrul a mai mult decît un sistem paradigmatic. Practic vorbind, limba e o semiotică în care pot fi traduse toate celelalte semiotici – adică toate celelalte limbi şi, în genere, toate structurile semiotice imaginabile. Această posibilitate de a traduce totul în limbă decurge din faptul că limbile, şi numai ele, sînt în măsură să dea o formă oricărei semnificaţii (*ibidem*, p. 232).

11. Un interes extrem prezintă constatarea că Saussure însuşi s-a gîndit la caracterul procesual al sintagmaticului în opoziţie cu natura abstract-potenţială a paradigmaticului, după cum atestă una din notaţiile sale inedite, publicate recent: „Numim *sintagmă* vorbirea efectivă, sau combinaţia de elemente conţinute într-o tranşă de vorbire reală, sau modul de organizare în care elementele sunt legate între ele prin intermediul elementelor următoare şi al celor precedente. Prin opoziţie cu *paralelia*, sau vorbirea potenţială, sau suma de elemente concepute şi asociate de spirit, sau modul de organizare în care un element duce o existenţă abstractă în mijlocul altor elemente posibile" (SAUSSURE, *Scrieri*..., p. 66). De remarcat este şi termenul *paralelie*, inventat de Saussure pentru a desemna ceea ce azi numim *paradigmă* (vezi şi mai sus, nota 8).

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

Ne rămîne, în concluzie, să subliniem încă o dată ideea că o alternativă teoretică la înţelegerea limbii ca structură specifică şi mecanism funcţional nu există. De aceea, conceptele de sintagmatic şi paradigmatic, văzute ca relaţii de maximă generalitate şi specificitate ale structurii lingvistice, prezintă o importanţă teoretică şi metodologică primordială.

10.5. Semnul lingvistic între arbitrar şi motivat

Vorbind despre principiile generale ale descrierii lingvistice, Ferdinand de Saussure afirmă că cele două „caracteristici primordiale" sau „principii" ale semnului lingvistic sunt a r b i t r a r u l s e m n u l u i şi c a r a c t e r u l l i n i a r a l s e m n i f i c a n t u l u i (*Curs*, p. 86 şi urm.). Primul principiu, „l'arbitraire du signe", este definit, pe baza structurii binare a semnului lingvistic, în următorii termeni:

> Legătura ce uneşte semnificantul de semnificat este arbitrară sau, pentru că înţelegem prin semn întregul ce rezultă din asocierea unui semnificant cu un semnificat, putem spune, mai simplu, că *semnul lingvistic este arbitrar*. (...) Cuvîntul *arbitrar* mai necesită o observaţie. El nu trebuie să sugereze ideea că semnificantul depinde de libera alegere a subiectului vorbitor (vom vedea mai departe că individul nu are puterea să schimbe nimic în legătură cu un semn o dată ce a fost stabilit într-un grup lingvistic); vrem să spunem că el este *nemotivat*, adică arbitrar în raport cu semnificatul, cu care, în realitate, nu are nici o legătură naturală (*Curs*, p. 87).

Miezul acestei disocieri saussuriene circumscrie o temă centrală a reflecţiei asupra problemelor limbajului în tradiţia europeană, ale cărei prime atestări notabile se găsesc în dialogul *Cratylos* al lui Platon şi în opusculul aristotelic *Despre interpretare*.

Punîndu-şi problema instituirii sau atribuirii de nume pentru lucruri, participanţii la dialogul platonician *Cratylos* sintetizează şi expun în mod polemic două ipoteze contrare. Una din direcţii, reprezentată în dialog de Cratylos şi întemeiată în esenţă pe dialectica heracliteană, se axează pe ideea că numele autentice nu sunt decît acelea care deţin un raport „natural" cu lucrurile pe care le desemnează (teza *φύσει*). Ca imitaţie a lucrurilor, numele au calitatea de a-i instrui sau informa pe utilizatori: „E limpede faptul că acel care cunoaşte numele, cunoaşte şi lucrurile" (435d, trad. rom. de Simina Noica, în Platon, *Opere*, III, 1978, p. 324). Efortul gînditorului, spune Cratylos, trebuie să se îndrepte spre aflarea

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

numelor primitive (*τὰ πρότα ὀνόματα*), acelea în care sonoritatea cuvîntului este „consonantă" cu atributele naturale ale lucrurilor. Opinia contrară, reprezentată în dezbatere de către Hermogenes, se întemeiază pe gîndirea relativistă exprimată memorabil în dictonul atribuit sofistului Protagoras: „Omul este măsura tuturor lucrurilor". Instituirea numelor, susține Hermogenes, este o chestiune de „lege" (*νόμος*), de instituire (*θέσις*), arbitrară și convențională. Așadar, numele n-ar fi decît „un instrument dătător de învățătură" (388b, trad. rom. p. 258). Platon nu subscrie nici uneia dintre ipotezele expuse, preconizînd căutarea adevărului în afara limbajului, în contemplarea esențelor care nu pot fi descrise decît printr-un „limbaj ideal".

Lucrurile par să fi fost tranșate definitiv de către Aristotel, într-un pasaj celebru din *Peri hermeneias – De interpretatione*, 16a:

> *Ὄνομα μέν οὖν ἐστὶ φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην [...]. Τὸ δὲ κατὰ συνθήκην, ὅτι φύσει τῶν ὀνομάτων οὐδέν ἐστιν, ἀλλ'ὅταν γένηται σύμβολον, ἐπεὶ δηλοῦσι γέ τι καὶ οἱ ἀγγράμματοι ψόφοι οἷον θηρίων, ὧν οὐδέν ἐστιν ὄνομα*[12].

Constatăm din acest paragraf că, pentru Aristotel, numele ar fi „un sunet având un înțeles prin convenție" (*φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην*). În această definiție, conceptul-cheie este cel de „convenție" – gr. *συνθήκη* (< συντίθημι 'a aranja; a conveni') –, noțiune care a fost interpretată în diferite feluri în tradiția aristotelică medievală și scolastică. Cîteva dintre cele mai cunoscute opțiuni interpretative sunt menționate de E. Coseriu[13]: *secundum placitum* 'după bunul-plac' (Boethius, Petrus Hispanus), *institutione* 'prin instituire' (Abaelardus), *ex constituto* sau *fortuito* la alți gînditori. Mai mult încă, adesea a fost pus semnul egalității între conținutul noțional al expresiei *κατὰ συνθήκην* și cel al formulei platoniciene *θέσει*, echivalență care a făcut ca Aristotel să fie privit ca principalul susținător al tezei convenționaliste. Încadrarea tradițională a lui Aristotel printre convenționaliști a fost amendată de Eugenio Coseriu, *op. cit.*, p. 88; adînc cunoscător al ansamblului doctrinei lui Aristotel, acest învățat este de părere că expresia aristotelică *κατὰ συνθήκην* ar

12. „Prin nume înțelegem un sunet având un înțeles prin convenție (...). «Înțeles prin convenție» s-a introdus pentru că nimic nu este de la natură un nume, ci devine așa numai cînd ajunge un simbol; în adevăr, sunetele nearticulate, așa cum produc animalele, au un înțeles, dar nici unul din ele nu constituie un nume" (trad. rom. de Mircea Florian, *Organon*, I, 1957, p. 208).

13. COSERIU, *L'arbitraire du signe...*, p. 105, nota 62.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

trebui înțeleasă în sensul „historisch eingerichtet", adică „instituit în mod istoric". Cu alte cuvinte, semnul istoric nu este nici arbitrar, dar nici natural, ci este motivat din punct de vedere istoric, în sensul că are o explicație care trebuie căutată în acțiunea și nevoile umane, care se manifestă în istorie.

Complexă și contradictorie, posteritatea acestui concept aristotelic a fost amănunțit analizată de E. Coseriu în studiul menționat, pornindu-se din Antichitatea tîrzie (o dată cu transpunerea în limba latină a principalelor texte aristotelice de către Boethius), trecîndu-se prin semantica scolastică (Thomas din Erfurt, Petrus Hispanus ș.a.) și prin filosofia europeană premodernă (Hobbes, Locke, Leibniz) și modernă (Condillac, Lessing, Fichte, Hegel etc.), pînă la cei mai importanți lingviști ai modernității. Caracterul contradictoriu și deseori polemic al dezbaterii și aparenta insolubilitate a problemei își găsesc probabil explicația prin absolutizarea, în absența unor criterii unanim acceptate, a uneia sau alteia dintre cele două ipoteze (arbitrarietatea vs. caracterul motivat-„natural" al semnului verbal).

Revenind la Saussure, să remarcăm faptul că întemeietorul lingvisticii moderne vorbește el însuși de o relativă arbitrarietate a semnului lingvistic, arătînd că raportul între elementele motivate și cele arbitrare este variabil în orice limbă naturală:

> Principiul fundamental al caracterului arbitrar al semnului nu ne împiedică să distingem, în fiecare limbă, ceea ce este în mod radical arbitrar, adică nemotivat, de ceea ce nu este astfel decît în mod relativ. Numai o parte din semne este absolut arbitrară; la altele intervine un fenomen ce ne îngăduie să recunoaștem grade de arbitrar, fără să-l suprimăm: *semnul poate fi relativ motivat.* (...) Nu există limbă în care nimic să nu fie motivat; de asemnea, a concepe una în care totul să fie motivat este imposibil prin definiție. Între cele două limite extreme – minimum de organizare și minimum de arbitrar – găsim toate varietățile posibile. Diversele idiomuri cuprind întotdeauna elemente din cele două ordini – radical arbitrare și relativ motivate –, dar în proporții foarte variabile; este o caracteristică importantă, de care poate să se țină seama în clasificarea lor (*Curs...*, p. 142-143).

Motivarea relativă a multor semne lingvistice este ilustrată de Saussure prin exemple din limba franceză. Astfel, semnul *poire* 'pară' nu are nici o motivare aparentă, vorbitorii legîndu-l de obiectul desemnat respectiv doar în virtutea tradiției; derivatul *poirier* 'păr' (arborele) în schimb, care, prin sufixul *-ier* evocă o serie cuprinzînd elemente lexicale precum *cerisier* 'cireș', *pommier* 'măr' etc., prezintă o motivare relativă,

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

raportul între semnificatul radicalului şi cel al sufixului fiind intuitiv recognoscibil de către vorbitori. De un asemenea tip de motivare nu se poate vorbi în cazul fr. *frêne* 'frasin' sau *chêne* 'stejar', semne care rămîn pentru vorbitori absolut nemotivate, întrucît nu evocă în mintea acestora structuri cunoscute sau recognoscibile. Ceea ce Saussure nu specifică, dar trebuie să remarcăm este faptul că, dacă astfel de cuvinte precum cele două citate mai sus sunt nemotivate în sincronia limbii franceze moderne, ele au totuşi o explicaţie istorică, reflectînd etimoanele lor latineşti, substantivele *fraxinus* şi, respectiv, *quercus*.

O observaţie care se impune este aşadar aceea că gradul de motivare sau nemotivare al unei unităţi lingvistice trebuie raportat la sistemul de coordonate sincronie – diacronie, în sensul că ceea ce poate fi motivat din punct de vedere istoric devine la un moment dat nemotivat sau, cum vom vedea mai departe, vorbitorii re-motivează unele semne private iniţial de orice grad de motivare. O altă sursă a neînţelegerii corecte a raportului dintre caracterul relativ motivat şi caracterul relativ arbitrar al semnului lingvistic o constituie şi confuzia care se face adesea între raportul de semnificare, care se defineşte ca o relaţie internă între semnificantul şi semnificatul unui semn lingvistic, şi raportul de desemnare, înţeles ca relaţie dintre semn în ansamblul său şi obiectul desemnat din cadrul realităţii extralingvistice (vezi *supra*, § 10.3.1). Despre o arbitrarietate absolută a semnului lingvistic s-ar putea vorbi doar cu privire la relaţia de desemnare şi doar în plan sincronic. Într-adevăr, ce relaţie necesară putem stabili între semnul *masă*, de exemplu, şi referinţa sa, adică obiectul de mobilier confecţionat de regulă din lemn, cu trei sau patru picioare, destinat în principiu servirii mesei etc.? Dacă ar fi vorba despre un raport intrinsec şi necesar între semne şi lucrurile desemnate, ar trebui, în principiu, ca obiectele respective să poarte, în limbi diferite, aceleaşi nume. Or, în cazul dat, obiectul corespunzător conceptului 'masă' este desemnat prin complexe sonore diferite, cum ar fi, pe lîngă rom. *masă*, fr., *table*, germ. *Tisch*, engl. *Table*, rus. *стол* etc.

Prin urmare, în cadrul raportului de desemnare privit în mod sincronic, majoritatea semnelor lingvistice au, în principiu, un caracter arbitrar. De o relativă motivaţie nu putem vorbi decît într-o perspectivă diacronică, în acest caz fiind obligaţi să constatăm că, de exemplu, rom. *masă* este urmaşul direct al lat. *mensa*, sau că engl. *table* este un împrumut după fr. *table*. Din punct de vedere istoric, majoritatea cuvintelor dintr-o limbă au o explicaţie oarecare, adică o „etimologie", fie că aceasta este cunoscută

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

sau nu. Cu totul rare sunt în orice limbă cuvintele absolut nemotivate din punct de vedere istoric; este vorba mai ales de unități lexicale aparținînd terminologiilor științifice sau tehnice, instituite în mod convențional, de către oamenii de știință. De exemplu, cuvîntul *bit* desemnează unitatea minimală de măsurare a informațiilor, *watt* și *ohm* unități de măsurare a puterii și, respectiv, rezistenței electrice; în cazul ultimelor două exemple, numele au fost instituite prin consensul specialiștilor, care au decis să desemneze respectivele noțiuni cu numele învățaților care le-au descoperit, fizicianul englez J. Watt (1736-1819) și, respectiv, fizicianul german G.S. Ohm (1789-1854).

Putem vorbi așadar de o motivare de ordin istorico-social a semnelor lingvistice în cadrul unei limbi date, în sensul în care toți vorbitorii unei limbi se raportează la un sistem de relații lingvistice date, la un lexicon comun și la anumite reguli de combinare a unităților lingvistice. Cu totul altfel se pune problema atunci cînd avem în vedere relația internă între semnificant și semnificat, adică relația de semnificare. Vom constata în această perspectivă grade diferite de motivare, respectiv de arbitrarietate, în funcție de nivelul la care ne situăm: fonetic, lexical-morfologic, sintactic sau semantic. În genere, se poate afirma că, dacă privim semnele lingvistice în mod izolat, făcînd abstracție de contextul semiologic general, între semnificantul de natură sonoră și semnificatul de natură conceptuală nu poate fi stabilită o relație de motivare necesară. Dar, cum semnele lingvistice nu funcționează decît în cadrul unor structuri, rezultă că o motivare internă a raportului semnificant/semnificat este inerentă. Va trebui așadar să distingem între o motivare intrinsecă, limitată exclusiv la planul fonetic, și o motivare structurală sau etimologică, privitoare la nivelurile morfo-lexical și semantic.

10.5.1. *Motivarea fonetică*

Împrejurarea că unele semne lingvistice își manifestă valoarea expresivă prin imitarea unor impresii acustice (în mod integral, ca în cazul onomatopeilor: *zbîrr*, *pleosc*, *cucurigu*, sau parțial, ca la verbele de tipul *a șoșoti*, *a sfîrîi*) i-a făcut pe unii cercetători să vorbească despre o motivare fonetică absolută. În termeni lingvistici, această motivare absolută caracterizează cuvintele al căror semnificant sonor reproduce, parțial sau total, trăsături ale semnificatului[14]. Se vorbește astfel de „puterea de sugestie" a formei fonetice a cuvîntului. Dacă este de

14. Vezi MICLĂU, *Semiotica lingvistică*, p. 172.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

presupus că în limbile primitive acest tip de motivare era relativ mai extins, în limbile (literare) moderne zona motivării fonetice este mai restrînsă. În categoria semnelor motivate din punct de vedere fonetic putem distinge două tipuri:

1. Este vorba mai întîi de semne lingvistice a căror structură internă prezintă un paralelism perfect între semnificant şi semnificat. Această particularitate conferă semnelor lingvistice respective un fel de caracter trans-sistemic, în sensul că receptarea semnificaţiei lor se poate petrece în afara oricărui context lingvistic sau situaţional (extralingvistic), cu alte cuvinte, în afară şi dincolo de limitele cunoaşterii/necunoaşterii limbii căreia îi aparţin. Capacitatea maximă de sugestie în acest sens o deţin onomatopeile. După cum ne sugerează însăşi etimologia termenului (gr. *ὄνομα* 'nume', *ποιεῖν* 'a face, a plăsmui'), aceste cuvinte reprezintă creaţii lexicale originare sau primare, bazate pe sugestia prin imitare fonetic-senzorială a unor secvenţe ale realităţii obiective. Se pot distinge în cadrul acestui dip de motivare fonetică două subtipuri:
   a) creaţii primare. Sunt cuvinte reprezentate fie prin onomatopei propriu-zise, cuvinte care reproduc sunete şi zgomote exterioare sau semnale emise de animale (*pleosc*, *buf*, *miau*, *cucurigu*), fie prin interjecţii propriu-zise (*oh*, *vai*, *văleu* etc.), care exprimă stări psihice ale vorbitorului. Între onomatopei şi interjecţii există un grad diferit de motivare. În vreme ce interjecţiile se menţin în sfera comunicativă a individului vorbitor, fiind motivate de stările psihice sau de senzaţiile spontane ale acestuia, onomatopeile suportă un grad superior de abstractizare sau de prelucrare lingvistică, prezentînd deci un grad mai redus de motivare fonetică. Această constatare se verifică prin diferenţele perceptibile în gradul de redare fonetică, în limbi diferite, a uneia şi aceleiaşi onomatopei: rom. *cucurigu* corespunde fr. *cocorico*, span. *quiquiriquí*, ital. *cuccurucu* sau *chichirichi*, engl. *cock-a-doodle-doo*.
   b) cuvinte cu origine onomatopeică. Acest tip de cuvinte pot fi derivate nominale (precum *cuc*, *cotcodăceală*, *mieunat*) sau verbale (*a cotcodăci*, *a mieuna*, *a chiţcăi*), a căror origine onomatopeică este transparentă pentru orice vorbitor nativ, dar care au un grad superior de lexicalizare şi gramaticalizare, incluzîndu-se în serii paradigmatice nominale, verbale sau adverbiale. Originea onomatopeică directă a acestor creaţii lexicale le conferă deci un grad ridicat de motivare fonetică, ceea ce face ca

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

să putem repera cazuri cînd, în limbi diferite, fie ele înrudite sau nu din punct de vedere genealogic, unele nume de păsări, de exemplu, să aibă denominații asemănătoare din punct de vedere al învelișului sonor. Exemplul cel mai des invocat în aces sens este seria de denumiri a păsării numită în românește 'cuc': lat. *cuculus*, gr. *κόκκυξ*, germ. *Kuckuck*, fr. *coucou*, engl. *cuckoo*, magh. *kakuk*, finland. *Käky* etc. Acest fenomen de coincidență onomatopeică a fost denumit de H. Schuchard „afinitate elementară"[15].

2. Un al doilea tip de cuvinte relativ motivate din punct de vedere fonetic include elemente lexicale care prezintă un anumit grad de izomorfism între semnificant și semnificat, fără ca acest fapt să însemne un paralelism perfect. Semnificantul sugerează doar unele trăsături ale semnificatului, ca în cazul cuvintelor românești *a înghiți*, *a fîlfîi*, *a mormăi* etc. Unii lingviști vorbesc în asemena cazuri de „cuvinte expresive" (ULLMANN, *Précis...*, p. 105), alții caracterizează fenomenul drept „simbolism fonetic"[16]. Numărul cuvintelor expresive din punct de vedere fonetic este foarte mare în fiecare limbă, pe existența lor întemeindu-se de altfel sugestivitatea specifică a discursului poetic. Există numeroase încercări de a defini și clasifica anumite calități intrinseci ale sunetelor vorbirii, care le-ar face apte de a sugera prin sine anumite trăsături ale conținuturilor verbale. Deși cercetările experimental-empirice mai riguroase în această direcție datează doar din secolul XX, de valorile expresive ale sunetelor gînditorii s-au preocupat încă din Antichitatea greacă. Platon, de pildă, în dialogul *Cratylos* (434b, trad. rom. cit., p. 322), remarca faptul că „litera *r* este potrivită spre a reda cursul, mișcarea", pe cînd *l* ar fi potrivit pentru a sugera „ceea ce este lin și dulce". Aceeași observație o regăsim la Sf. Augustin, care, în opusculul *De dialectica*, se referea la capacitatea sunetului *l* de a semnifica ceva dulce și lin în cuvinte precum *lepus* 'grație', *mel* 'miere' sau *voluptas* 'plăcere' și, dimpotrivă, a grupurilor consonantice de a sugera duritatea, ca în cuvîntul *crux* 'cruce'. Lingvistul francez M. Grammont (*Essai de psychologie linguistique. Style et poésie*, Paris, 1950) a încercat o prezentare globală și sistematică a valorilor simbolic-expresive ale

15. *Cf.* ULLMANN, *Précis...*, p. 105.
16. De exemplu, Al. Graur, *Sur le symbolisme phonétique*, vol. *Recueil d'études romanes*, București, 1959, și E. Sapir, *Recherches sur le symbolisme phonétique*, în vol. *Linguistique*, trad. fr., Paris, 1968.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

tuturor sunetelor vorbirii. Astfel, după acest învățat, vocalele s-ar putea clasifica, din punct de vedere al expresivității, în două serii: vocale clare sau anterioare (*a*, *e*, *i*) și vocale grave sau posterioare (*o* și *u*). În seria vocalelor „clare", *i* și *y*, având o deschidere minimă, sunt „vocale ascuțite", ele sugerînd în lanțul vorbirii ceva penetrant sau dureros: fr. *piquer* 'a înțepa' sau fr. *lugubre* 'lugubru'. Vocalele clare *a* și *e* ar sugera, dimpotrivă, ideea de limpezime: fr. *clair* 'limpede', fr. *léger* 'ușor', ideea de exiguitate: fr. *petit* 'mic', fr. *fin* 'fin', fr. *subtil* 'subțire; subtil' sau chiar pe cea de viteză: fr. *vif* 'viu, vioi', fr. *vite* 'repede', fr. *subite* 'brusc'. Foneticianul francez este de părere că se pot sesiza jocuri expresive chiar în unele opoziții morfologice. De exemplu, în seria radicalilor verbali germani *singen* (infinitiv) – *sang* (imperfect) – *gesungen* (participiu perfect) 'a cînta'[17], vocala clară a prezentului ar contrasta cu vocalismul grav al formei de trecut. Un alt exemplu: opoziția semantică 'proximitate' vs. 'distanță' ar fi exprimată în limba franceză și prin sugestia fonetică clar vs. grav: *ici – là, voici – voilà, celui-ci – celui-là.*

3. Mai complexă este expresivitatea consonantică. Consoanelor oclusive *p – b*, *t – d*, *k – g* li s-ar putea atribui capacitatea de a sugera zgomote seci sau repetate (fr. *casser* 'a sparge', fr. *cliquetis* 'zăngănit', fr. *palpiter* 'a palpita'), iar lichidele, în special *l*, s-ar preta să producă o impresie de curgere sau de lichiditate: fr. *file* 'șir, rînd', fr. *couler* 'a curge', fr. *laver* 'a spăla', fr. *glouglou* 'gîlgîit' etc. În fine, grupuri consonantice precum *fr* în fr. *frisson* 'fior', fr. *frémissement* 'freamăt' sau fr. *effroi* 'spaimă' sugerează senzații neplăcute. Șirul exemplelor ar putea continua la nesfîrșit, dar le punem capăt pentru a menționa doar că valoarea expresivă a sunetelor verbale nu are o „valabilitate universală", ci variază de la o limbă la alta, de la o cultură la alta. Pe de altă parte, aceste valori expresive ale sunetelor verbale se manifestă ca funcții contextuale, interpretarea lor fiind așadar fluidă și inepuizabilă. O tipologie precisă și riguroasă a sugestiilor simbolic-vocale este extrem de dificil, dacă nu cumva imposibil de realizat. Efecte și conotații poetice încadrabile în categoria fonetismului simbolic sunt posibile în orice limbă, măsura expresivității fiind dată întotdeauna de ceea ce numim „talentul poetic". În manualele de

17. Denumit apofonie, fenomenul este cunoscut și în conjugarea verbului grecesc: *λείπω* (prezent indicativ) – *ἔλειψα* (aorist posterior) – *λέλοιπα* (perfect indicativ) 'a lua'.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

poetică sunt reproduse frecvent contexte, în diferite limbi, în care lichida laterală *l* contribuie la realizarea unor efecte estetic-muzicale de excepție. Iată trei asemenea contexte:

Homer, *Odiseea*, I, 56-57:
Αἰεὶ δὲ μαλακοῖσι καὶ αἰμυλίοισι λόγοισι θέλγει
Ai-ei de má-la-koi-si kai ai-my-li-oí-si ló-goi-si thél-ghei[18].
Lamartine, *L'Occident*:
L'écume à blancs flocons sur la vague y flottait.
Mihai Eminescu, *Sara pe deal*:
Turmele-l urc, stelele scapără-n cale.

10.5.2. *Motivarea morfo-lexicală*

Despre motivarea morfo-lexicală a unor semne lingvistice în interiorul unei limbi date se vorbește în cazul acelor unități comunicative create pe baza unui material morfematic și lexical preexistent. Întrucît vorbitorii stabilesc o corelație spontană cu semnificațiile altor semne, efectuînd o analiză implicită a semnelor respective, se poate vorbi de o relativă motivare a acestora. Ca exemplu pentru asemenea tip de motivare, este citat numele ghiocelului în diferite limbi[19], în care motivarea semnelor corespunde unui proces relativ transparent de metaforizare. În limba română, subst. *ghiocel*, un derivat diminutival de la *ghioc*, trimite la forma florii plantei desemnate. În limba franceză, subst. *peirce-neige*, literal 'străpunge zăpada', este un compus lexical prin care se sugerează un atribut biologic al speciei botanice respective, și anume acela că înflorește la sfîrșitul iernii, cînd încă mai există zăpadă. În rusește, subst. *подснежник* este alcătuit, prin compunere și derivare, de la *под снегом* 'sub zăpadă' + suf. *-ник*. În germană, *Schneeglöckschen* înseamnă 'clopoțel de zăpadă', iar în engleză *snow-drop* 'picătură de zăpadă'. Componenta semantică este, firește, esențială, dar ceea ce ne interesează în cazul acestor formațiuni este mecanismul morfologic și funcționarea lor în actele de vorbire. Din punct de vedere tipologic, se pot distinge trei situații de „motivare morfo-lexicală":

a) D e r i v a r e a l e x i c a l ă. De la un radical al cărui conținut semantic este cunoscut se obține, prin alipirea unui sufix sau a unui prefix (a cărui valoare semantică este de asemenea cunoscută vorbitorilor), un termen nou, care poate fi considerat relativ motivat tocmai prin raportarea la elementele structurale alcătuitoare: *revedea* (*re-* +

18. Într-o traducere literală: „mereu prin dulci și seducătoare cuvinte fascinează".
19. Vezi MICLĂU, *Semiotica lingvistică*, p. 173.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

vedea), *reciti* (*re-* + *citi*), *reîncepe* (*re-* + *începe*), *golăneşte* (*golan* + *-eşte*), *pătuţ* (*pat* + *-uţ*), *cocoşel* (*cocoş* + *-el*) etc. Elementele derivative, sufixele şi prefixele, acţionează ca morfeme „adiţionale" sau „modificatoare" asupra morfemului-radical, contribuind, prin aportul semantic specific, la configurarea unui nou semnificat lexical. Astfel, în exemplele de mai sus, prefixul *re-* induce nota semantică 'repetiţie'[20], sufixul *-eşte* nota semantic-categorială „în maniera (unui golan)", iar sufixele *-uţ* şi *-el* aduc ideea de exiguitate. Alte cîteva exemple: sufixele de agent *-er* şi *-ar* din *miner,* respectiv *aurar* vin cu semnificaţia 'cel care face', sufixul adverbial *-eşte* din *tinereşte, franţuzeşte* include sensul 'modalitate', sufixul adjectival *-esc* pe cel de 'calitate', 'însuşire', ca în cuvintele *tineresc, bisericesc* etc.

b) Compunerea lexicală. Prin alăturarea a doi sau mai mulţi termeni se obţine o unitate lexicală nouă, cu o valoare designativă unitară. Caracterul (relativ) motivat al noii formaţiuni este determinat de faptul că vorbitorii recunosc valoarea semantică primară a termenilor componenţi. De regulă, asemenea unităţi lexicale sunt create prin calchiere lexicală, adică prin transferul unui conţinut dintr-o limbă oarecare în altă limbă, prin intermediul recompunerii, cu material morfematic din limba receptoare, a structurii modelului. În general, vorbitorii obişnuiţi nu sunt conştienţi de legătura etimologică originară, percepînd însă, atunci cînd aceasta este transparentă, relaţia de motivare. Cîteva exemple: rom. *fărădelege* (*cf.* slavon. *БЕЗАКОНИЕ*, gr. *ἀνομία*), *zgîrie-nori* (*cf.* engl. *sky scraper*). Unităţile componente contractează între ele grade diferite de „sudare" morfo-sintactică, alcătuind un termen compus sub forma unei sintagme prin alăturare, ca în greacă (*ἀργυροφίλος* 'iubitor de arginţi') şi germană (*Blitzkrig* 'război fulger'), sau prin flexiune (ca în rom. *floarea-soarelui* sau fr. *arc-en-ciel*). Semnificaţia compusului este diferită de suma semnificaţiilor elementelor componente. Astfel, rom. *fărădelege* desemnează noţiunea, realizată adjectival, adverbial sau substantival, de 'ceva situat în afara normelor juridice sau morale; crimă', iar *floarea-soarelui* desemnează ceea ce francezii denumesc prin *tournesol*, iar italienii prin *girasole.*

20. În exemplele de mai sus, procesul de creare a unei noi unităţi s-a petrecut în limba română. De multe ori, etapa originară a fenomenului are loc în altă limbă, româna împrumutînd ca atare termenul respectiv. În cazuri precum *a recicla* (< fr. *récycler*), de o motivare morfologic-lexicală se poate vorbi doar în limba franceză, şi nu în limba română.

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

c) Procedeul mixt, de îmbinare a derivării şi compunerii lexicale. Unităţile lexicale noi rezultate pe această cale au un caracter complex, ansamblul semnificativ realizîndu-se prin însumarea semnificaţilor parţiali ai elementelor componente şi ai morfemelor derivative. Pe lîngă exemplele deja menţionate, germ. *Schneeglöckschen* 'ghiocel' (*Schnee* 'zăpadă' + *Glock* 'clopot' + *-schen* – sufix diminutival) şi rus. *подснежник* (*под снегом* 'sub zăpadă' + suf. *-ник*), menţionăm substantivul din limba română veche *fărădeleguitor* (*fără* + *de* + *lege* + suf. *-(i)tor*).

Toate aceste formaţiuni lexicale deţin anumite grade de motivare, în funcţie de analiza implicită efectuată de vorbitori.

10.5.3. *Motivarea semantică*

Ca şi motivarea morfo-lexicală, motivarea semantică are un caracter relativ şi se explică prin corelaţiile în care se află fiecare unitate semantică (lexem sau semantem) în cadrul unor structuri. Împreună cu mecanismele care conduc la motivarea morfo-lexicală (derivarea şi compunerea), înţelegerea motivării semantice conduce la ceea ce numim etimologia unui cuvînt, adică explicarea devenirii unei unităţi date, a cauzelor şi etapelor istorice parcurse de unitatea respectivă într-o limbă dată. De pildă, dacă vom examina din punct de vedere etimologic rom. *pămînt*, vom constata că acest cuvînt este urmaşul lat. *pavimentum* 'lut bătătorit', care în limba latină a venit de la vb. *pavio* 'a bătători pămîntul'. În afară de modificarea formei fonetice, rom. *pămînt* a dobîndit un nou conţinut, a cărui apariţie se explică prin modificări petrecute în structura obiectului desemnat, în cazul de faţă, ruralizarea vieţii în romanitatea balcanică şi apariţia unui cadru social în care drumurile „pavate" nu mai erau cunoscute. Vorbim deci despre o motivaţie etimologică. Acest tip de motivare semantic-etimologică îl găsim nu doar în plan diacronic, ci şi într-un plan sincronic; este vorba despre ceea ce numim creativitate lexicală, prin care se produc ad hoc noi semnificaţii, lexicalizate fie în forme preexistente (fenomenul metaforizării), fie în forme noi, prin combinarea metaforizării cu derivarea şi compunerea lexicală. Pe această disponibilitate a oricărei limbi de a-şi crea noi mijloace de expresie se întemeiază existenţa unui mare număr de aşa-numite „idiotisme", sintagme, expresii şi locuţiuni cu sens figurat, ca şi folosirea metaforică a termenilor comuni. În fiecare limbă sunt

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

numeroşi termeni primari (în special cei desemnînd obiecte concrete) care servesc drept „bază" pentru crearea de noi semnificaţi lexicali. De exemplu, rom. *gură* (< lat. *gula*) este un element lexical pe baza căruia se creează noi sensuri, conform principalelor sale note semantice primare: nota semantică 'loc de introducere (a alimentelor)': *gura sacului*, *gura văii*, *gura prăpastiei*; nota semantică 'spaţiu de intrare/ieşire': *gura tunelului*, *gurile Dunării*; nota semantică 'organ al vorbirii': *se aude numai gura lui* (*gură* = 'glas'), *a se lua în gură cu cineva* (*gură* = 'ceartă'), *numai gura este de el* (*gură* = 'lăudăroşenie'). Dicţionarele limbilor ne oferă sute de asemenea creaţii semantice figurate. Sunt şi cazuri cînd o trăsătură izbitoare a unei anumite realităţi poate conduce la creaţii semantico-metaforice de tip analogic, comparabile în limbi diferite. De exemplu, pentru desemnarea speciei de mustelide *Mustela nivalis* în diferite limbi au fost create denumiri metaforice prin care se sugerează supleţea, graţia şi eleganţa exemplarelor speciei: rom. *nevăstuică*, fr. *bellette* 'frumuşică', ital. *donnola* şi port. *doninha* 'domniţă, cuconiţă', ung. *hälgy* 'doamnă'[21] etc. Această motivaţie de tip etimologic este de multe ori recognoscibilă doar în urma analizei efectuată de specialişti. De obicei, relaţia de motivare etimologică nu este recunoscută de utilizatorii obişnuiţi ai limbii respective. Principalele cauze ale pierderii conştiinţei motivaţiei etimologice sunt:

1. Dispariţia, în timp, a relaţiei etimologice primare. De exemplu, seria lexicală a cuvintelor denumind zilele săptămînii (*luni*, *marţi*, *miercuri*, *joi*, *vineri*, *duminică*) cuprindea în limba latină elemente compuse motivate semantic (*Lunae dies* 'ziua lunii", *Martis dies* 'ziua lui Marte', *Mercurii dies* 'ziua lui Mercur', *Jovis dies* 'ziua lui Iupiter', *Veneris dies* 'ziua Venerei', *domenica* (*dies*) 'ziua Domnului'), motivaţie care s-a pierdut în limba română, în momentul în care zeităţile la care se făcea trimitere nu au mai fost (re)cunoscute ca atare. Pierderea relaţiei etimologice se remarcă în cazul majorităţii calcurilor lexicale: rom. *mărinimie*, forjat după modelul lat. *magnanimitas*, fr. *magnanimité*, la rîndul lor create după gr. *μεγαλοψυία*, în seria rom. *remuşcare*, fr. *remord*, ital. *rimorso*, vorbitorii nu mai „simt" relaţia etimologică cu 'a muşca'; rom. *propăşire*, element lexical plăsmuit în prima jumătate a secolului al XIX-lea după modelul fr. *progrès* şi lat. *progressus*, exprimă sensul 'progres' fără ca vorbitorii să mai conştientizeze conţinutul 'a păşi' întrebuinţat ca „materie

21. Acest cuvînt a fost împrumutat, cu sensul respectiv, în româna veche: *helgea*!

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

primă", după lat. *passus*. În latina clasică, subst. *caput* avea (pe lîngă sensul primar moştenit de rom. *cap*) şi sensul metaforîc 'cel dintîi, primul'; în condiţiile în care pentru noţiunea de 'cap' în franceză s-a specializat subst. *tête* (< lat. *testa* 'ţeastă'), a supravieţuit doar subst. *chef* 'conducător', fără ca vorbitorii limbii franceze să fie conştienţi de această evoluţie semantică.

2. Acţiunea legilor fonetice. Ca urmare a acţiunii legilor fonetice, care are ca efect transformarea formei cuvintelor, derivatele sau compusele din limba originară nu mai pot fi recunoscute ca atare, motivarea primară dispărînd. Cîteva exemple: lat. *primum tempus*, cu o motivare transparentă, a devenit în limba franceză *printemps* 'primăvară'; din sintagma latinească *ad depositum* a rezultat subst. rom. *adăpost*; din lat. *veteranus* 'veteran' s-a dezvoltat rom. *bătrîn*. În toate cazurile, vorbitorii nativi ai limbilor franceză şi română întrebuinţează cuvintele respective fără a fi conştienţi de motivarea lor iniţială.
3. Evoluţia semantică divergentă. Asociată de fapt cu celelalte două cauze menţionate mai sus, evoluţia semantică se poate petrece chiar şi în absenţa modificărilor fonetice. De exemplu, fr. *beaucoup* 'mult' a fost iniţial un compus din *beau* 'frumos' şi *coup* 'lovitură', iar semnificaţia actuală se prezintă ca un întreg unitar, diferit de suma semnificaţiilor cuvintelor componente. Tot aşa, germ. *Großsprecher*, un compus din adj. *gross* 'mare' şi verb. *sprechen* 'a vorbi', are sensul unitar 'lăudăros, fanfaron'. Engl. *chairman*, cu sensul unitar 'preşedinte', a rezultat din îmbinarea conţinuturilor subst. *chair* 'scaun' şi *man* 'om'.

10.5.4. *Etimologia populară*

În sfera conceptului de motivare a semnului lingvistic se înscrie şi fenomenul cunoscut sub numele de e t i m o l o g i e p o p u l a r ă (germ. *Volksetymologie*, fr. *étymologie populaire*). Este vorba despre o explicaţie etimologică greşită, interpretată de vorbitori ca fiind corectă. Necunoscînd explicaţia etimologică reală, vorbitorul procedează la o re-semantizare a unui cuvînt, ceea ce duce la crearea unor forme amuzante pentru vorbitorii avizaţi. Caragiale utilizează asemenea etimologii populare pentru a-şi caracteriza personajele: poliţistul incult Pristanda spune, în loc de *remuneraţie* (împrumut savant din fr. *remunération* < lat. *remuneratio*, derivat de la radicalul *munnus* 'ban'), *renumeraţie*, formă motivată prin analogia cu seria terminologică *număr*, *număra* etc.; Ipingescu, un alt personaj caragialian, foloseşte cuvîntul *lăcrămaţie* cu

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)

sensul de *reclamație*, Pompon spune *intrigatoriu* pentru ceea ce se numește literar *interogatoriu*, deoarece pune în relație obiectul desemnat cu noțiunea de 'intrigă'. Pentru Mița Baston pare firesc ca băutura numită *vermout* să se cheme *vermult*.

Mecanismul care produce asemenea „etimologii populare" este numit de unii specialiști atracție paronimică, și a fost semnalat în toate limbile. Iată alte două exemple din limba franceză. Subst. *faubourg*, desemnînd în franceza modernă noțiunea de 'periferie, suburbie, cartier periferic', era ortografiat în franceza veche *forsbourc*, formă care reflecta cu fidelitate originea cuvîntului în lat. mediev. *foris* 'din-afară', *burgus* 'oraș'. Ortografia actuală reflectă o interpretare etimologic-populară, **faux bourg*, ca și cum sintagma originară ar fi fost, în latina medievală, *falsus burgus* 'oraș fals', în opoziție cu adevăratul oraș, situat în interiorul zidurilor! Un împrumut după engl. *country dance* 'dans de țară', fr. *contredanse* (împrumutat și în limba română: *contradans*!) a rezultat din atracția paronimică între engl. *country* 'mediu rural' și fr. *contre* 'contra, împotriva', dansul în cauză fiind pus în opoziție antonimică față de *danse*!

BDD-B326-11 © 2005 Polirom
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:39:38 UTC)